XIII.

KLASSIEKE OPLEIDING.

Classicus beteekent op zichzelf niet meer dan tot eene klasse behoorende, maar was in het oude Rome de naam van den burger, die tot de vermogendste en hoogst aangeslagene klasse behoorde. Koning Servius Tullius verdeelde n.l. volgens de overlevering de geheele Romeinsche bevolking naar het bezit in vijf klassen; zij, die in de eerste klasse waren opgenomen en het meeste in de belasting betaalden, waren de classici bij uitnemendheid. Van hen en van de bezitters in het algemeen waren de proletarii onderscheiden, die den staat niet konden dienen met hun geld, maar alleen met hun kroost, en naar de verdeeling van Servius Tullius de zesde of armste klasse uitmaakten.

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat dit woord classicus al zeer spoedig in overdrachtelijken zin werd gebezigd voor zulke personen, die in een of ander opzicht boven anderen uitmuntten. Zoo werd het bijv. gebruikt van een getuige, die volkomen betrouwbaar is, van een schrijver, die den eersten rang inneemt, van een leerling, die door zijne gaven anderen overtreft enz. Zoolang het Latijn gesproken werd, bleef het bestaan; maar in de Middeleeuwen verdween het uit het gebruik, om eerst weer te herleven in den tijd der Renaissance. Dan krijgt het de algemeene beteekenis van voortreffelijk, voorbeeldig, en wordt het de omschrijving van datgene, wat gezag bezit en als model moet dienen. En wijl het Humanisme zoodanig gezag voornamelijk of zelfs uitsluitend aan de Grieksche en Latijnsche schrijvers toekende, werd de naam beperkt tot de auteurs der „klassieke" oudheid.

De studie en de navolging van de schrijvers in de bloeiperiode der Grieksche letterkunde gaat tot ver vóór onze Christelijke jaartelling terug. In het algemeen kan men zeggen, dat, zoodra litteratuur en kunst bij eenig volk hare hoogste ontwikkeling hebben bereikt, er onder de epigonen steeds een verschil van richting opkomt; sommigen, reeds van ouds de moderni genaamd, willen dan vooruit en een eigen weg bewandelen,

maar anderen zien bewonderend naar het verleden terug en zoeken hun heil in het navolgen der oude meesters. Oorspronkelijkheid en navolging, romantiek en klassicisme, vrijheid en gezag wisselen trouwens, ook op het gebied van de kunst, elkander voortdurend af. De laatstgenoemde richting kreeg nu de overhand, toen de grootmoedigheid der Ptolemæën de wetenschap in Alexandrië eene hooge vlucht deed nemen en de bibliotheek aldaar in het bezit kwam van talrijke handschriften: de Grieksche schrijvers uit de vorige eeuwen werden toen ijverig bestudeerd en op allerlei wijzen uitgelegd en verklaard; grammatica, critiek, litteratuurgeschiedenis vonden zorgvuldige beoefening: de grondslagen der philologische wetenschap werden daar gelegd, maar de oorspronkelijkheid maakte meer en meer voor navolging plaats.

Dit werd inzonderheid het geval, toen in de derde eeuw vóór Christus in Klein-Azië de z.g.n. Asianische richting opkwam, die in een gekunstelden en gezwollen stijl behagen schiep. Want toen traden vele redenaars en schrijvers op, die de Attische schrijvers der vijfde en vierde eeuw v. Chr. zich ten voorbeeld stelden en daarom als voorstanders van het Atticisme worden aangeduid. Eene zelfde beweging deed zich later in Rome voor, toen de woordenrijke rhetorica van Sulpicius en vooral van Hortensius, 114—50 v. Chr., eene reactie in 't leven riep bij Cicero, den leerling van Molon op Rhodus (vandaar Rhodische school) en veel sterker nog bij de navolgers der oude Attici, zooals Pollio, Caesar e.a.

Maar de Grieksche taal en cultuur ging van dien tijd af in het Westen en ook in het Oosten steeds meer achteruit. Zij verviel tot inhoudlooze declamaties van rhetoren als Libanius, putte zich uit in pogingen, om het Christendom te bestrijden als bij Celsus en Porphyrius, of trachtte zich te herstellen door vernieuwing der stelsels van Pythagoras en Plato. In 529 werd het onderwijs in de philosophie te Athene door Keizer Justinianus verboden. De scholen der Syrische Christenen in Edessa, Nisibis, Damaskus enz. werden toen de zetels der Grieksche wetenschap. Daar leerden de Arabieren haar kennen; in een ongelooflijk korten tijd wisten dezen zich haar toe te eigenen en op te voeren tot een toppunt van bloei. En langs den omweg van Syrië en Arabië kwam eeuwen later de Grieksche litteratuur, door middel van Arabische en Joodsche schrijvers in Spanje, weer ter kennis van het Christelijk Europa.

Toen het Christendom door de prediking der Apostelen in de Grieksch-Romeinsche wereld ingang vond, kwam het al spoedig voor de ernstige vraag te staan, welke houding het aan te nemen had tegenover de daar bestaande, rijk ontwikkelde cultuur. De vraag kwam nog spoediger practisch aan de orde, dan ze theoretisch ingedacht werd. Want de

vermaning van Christus en de Apostelen klonk zoo ernstig, dat men der wereld niet gelijkvormig moest worden, maar alle vervolging en geweld met lijdzaamheid dragen moest. In hun onderwijs stonden de negatieve en passieve deugden zoo op den voorgrond, dat er voor een actief deelnemen aan het leven der cultuur schier geene plaats overbleef. En toch, de Christenen waren in de wereld en konden en mochten niet uit de wereld gaan; voor enkele ascetisch aangelegde naturen was dit nog mogelijk, maar de meerderheid kon zich daarnaar niet gedragen; zij huwden en gaven ten huwelijk uit, zij brachten kinderen voort en moesten hen opvoeden voor een of ander beroep; zij waren zelf in de eene of andere betrekking werkzaam en hadden te arbeiden voor hun dagelijksch brood. Zoo namen zij dan ook deel aan handwerk en bedrijf, aan handel en scheepvaart, zelfs aan krijgs- en staatsdienst. En ditzelfde geval deed zich voor ten opzichte van de ideëele elementen in de Grieksch-Romeinsche cultuur, in betrekking tot de litteratuur en de kunst, de wetenschap en de wijsbegeerte. Ook hier kwam de vraag practisch nog eerder dan theoretisch aan de orde. Want men had kinderen, die opgevoed moesten worden, of men voelde zelf lust voor eene wetenschappelijke loopbaan. Waar kon men deze opleiding anders verkrijgen dan in de Heidensche scholen? De Christenen hadden zelven toch in den eersten tijd geen eigen inrichtingen van onderwijs, anders dan voor catechumenen, en bleven daarvan nog lang en op vele plaatsen verstoken.

Zoodra de vraag in theorie werd gesteld, deed zich verschil van richting voor. Tatianus en Tertullianus stonden aan de eene zijde en wilden, althans in naam, van de Heidensche philosophie niets weten. Wat heeft Jeruzalem met Athene te maken, de akademie met de kerk? Wij hebben geen wijsbegeerte meer noodig sedert Jezus Christus en geen wetenschappelijk onderzoek meer na het Evangelie. Heel de cultuur van het Romeinsche rijk is eene „pompa diaboli," want wat Godes niet is, is des duivels. Maar lijnrecht daartegenover stond de Alexandrijnsche school van Clemens en Origenes, die de klassieke litteratuur liefhad en naar eene vereeniging zocht van philosophie en theologie, van cultuur en Christendom. Zelfs bleven vele Christenen met innige liefde aan de antieke cultuur gehecht en zagen haar in den tijd, toen de oude geschiedenis allengs in die der Middeleeuwen overging, met weemoed te gronde gaan. In het Oosten zijn Nemesius, bisschop van Emesa in Phenicie, en Synesius, bisschop van Ptolemais, tegen het einde der 4de eeuw, daarvan typische voorbeelden; beiden leven in Neoplatonische denkwijzen voort. In het Westen leveren Ausonius en Sidonius in de vierde en vijfde eeuw het bewijs, dat

ook in Gallië de belangstelling in de Latijnsche litteratuur bleef voortbestaan en zelfs die in het Christendom overtrof. Trouwens, de „groote onbekende," die den naam van Dionysius Areopagita ontving, nam in zijne werken (begin 6de eeuw) de philosophie en de uitdrukkingswijze van het Neoplatonisme over en verschafte er burgerrecht aan in de Christelijke mystiek.

De kerk zocht, zoowel het eene als het andere uiterste te vermijden en sloeg een middenweg in. Naar de eene zijde kon zij het ascetisme niet verloochenen, wijl het zijne wortelen reeds veel te diep in het leven der vroomheid had ingeslagen, van rondom door de dualistische denkwijze van dien tijd gesteund werd, en door haar zelve van de tweede eeuw af aangemoedigd en bevorderd was. Maar zij dreef het toch binnen engere grenzen terug, kende er eene voorname, doch niet eene eenige plaats aan toe, en wist het in zich op te nemen en aan haar eigen belangen dienstbaar te maken. En intusschen nam zij zelve, vooral sedert de dagen van Constantijn, de steeds meer positieve houding tegenover de wereld aan; zij nam zooveel cultuur in zich op, als noodig was, om deze te onderwerpen en te leiden, en verhief zichzelve tot eene cultuurmacht, die weldra alle wereldlijk levensterrein beheerschte. Terwijl ze dus eenerzijds huwelijk, gezin, aardsch beroep, wetenschap, kunst enz. als natuurlijke goederen erkende, die gewaardeerd en genoten mochten worden — magna hæc et omnino humana, zooals Augustinus zeide — beschouwde zij deze toch alle als van lageren rang, ondergeschikt en dienstbaar aan de bovennatuurlijke orde, welke in haar zelve, in hare hierarchie, mysteriën en sacramenten op aarde was nedergedaald.

De Christenen mochten dus vrijelijk gebruik maken van de schatten, die de Grieksch-Romeinsche cultuur zich verworven had. Zooals het volk van Israël bij zijn uittocht uit Egypte het goud en zilver zijner verdrukkers zich had toegeëigend en er den tabernakel mede had versierd, zoo deden de Christenen een Gode welgevallig werk, wanneer zij alle menschelijke gaven en krachten, die in de antieke cultuur tot openbaring waren gekomen, wederom aan hare hoogste bestemming deden beantwoorden. Zoo sloot de schilderkunst reeds in de catacomben bij de vormen der antieke zich aan, richtte de bouwkunst de kerken naar de modellen der basilika in, en leende de philosophie zich tot verdediging van het Christelijk geloof. De practijk ging in dit alles aan de theorie vooraf, maar de theorie ontving weldra hare aanbeveling en rechtvaardiging van mannen als de beide Gregoriussen en Basilius in het Oosten, als Lactantius, Ambrosius, Augustinus in het Westen.

Op gelijke wijze nam de kerk zelve het Latijn als kerktaal aan. Tot het begin der derde eeuw toe was in Rome het Grieksch de kerktaal geweest, niet het Attische Grieksch, maar de Hellenistische omgangstaal, zooals die na Alexander den Groote in de toenmaals bekende wereld in gebruik kwam. Maar dit Grieksch maakte langzamerhand, eerst in de Afrikaansche kerk, daarna ook in Rome voor het Latijn plaats; de verdeeling van het Romeinsche rijk in een Oostelijk en een Westelijk deel werkte deze verdwijning van het Grieksch uit het Westen van Europa in de hand; omstreeks de 7de eeuw was het hier zoo goed als geheel niet meer bekend. Het Latijn, dat er de plaats voor innam, was echter over het algemeen niet het klassieke Latijn, maar de gewone schrijf- en spreektaal van den Keizertijd, welke bovendien aan allerlei vreemde elementen en nieuwgevormde woorden burgerrecht schonk. Op dit kerkelijk Latijn oefende vooral Hieronymus grooten invloed uit, ten eerste door zijne vertaling van de Vulgata, en ten andere door zijne redactie van de gebeden der kerk van Rome; en later werd dit kerkelijk Latijn door Scholastiek en Renaissance nog verder ontwikkeld, gewijzigd en verrijkt.

Nog in ander opzicht liet de kerk zich aan de oude cultuur gelegen liggen. In de ruwe tijden, welke Europa onder en na de volksverhuizing door te maken had, ging ontzaglijk veel kunst en litteratuur uit de oudheid verloren. Des te grooter weldaad was het te achten, dat tal van handschriften in de kloosters verzameld, bewaard, gelezen en afgeschreven werden. De eerste klooster-bibliotheek werd door Cassiodorus omstreeks 540 in het klooster Vivarium in Bruttium gesticht; want toen hij in dien tijd aan het openbare leven zich onttrok, ging hij zich geheel aan litterairen arbeid wijden, en stelde deze werkzaamheid ook ten plicht aan al de monniken in zijn klooster. Daartoe voorzag hij hen van alle beschikbare hulpmiddelen der toenmalige wetenschap, en stelde hij hun zijn eigen arbeid ten voorbeeld. Zijn klooster werd in 580 verwoest, maar de monniken der orde van Benedictus van Nursia zetten dezen arbeid in zijnen geest voort, en maakten de kloosters tot brandpunten der beschaving en tot asylen der wetenschap.

Dit wetenschappelijke streven, dat bij den overgang naar de Middeleeuwen in de kloosters zijn centrum vond, werd daardoor bevorderd, dat verschillende geleerden zich beijverden, om de kennis en wijsheid, welke de oudheid zich verworven had, bijeen te zamelen en in een korte hoofdsom samen te vatten. Daarmede werd reeds een aanvang gemaakt door Boëthius, die een tijd lang verbonden was aan het hof van Theodorik den Groote, maar in 524 in ongenade viel en twee jaren daarna met den dood werd gestraft. Voor de Middeleeuwsche wetenschap

legde deze Boëthius den grondslag, want niet alleen maakte hij vele geschriften van Aristoteles door vertaling en verklaring voor het Westen toegankelijk, maar zijne vertaling van de Isagoge van Porphyrius werd het handboek voor de logica, zijne geschriften over rekenkunde en muziek leverden de bouwstof voor deze wetenschappen, en zijne theologische verhandelingen pasten de Aristotelische philosophie op de theologie toe en bereidden daarmede de Middeleeuwsche methode in de beoefening der wetenschap voor. Andere mannen zetten dezen arbeid voort; Martianus Capella, ± 430, Cassiodorus ± 540, Isidorus van Sevilla ± 636 vervaardigden leerboeken over de z.g.n. zeven vrije kunsten (artes liberales, in trivium en quadrivium verdeeld) en leverden daarin de wetenschap der oudheid aan de Middeleeuwen over.

Bovendien leefden in het Frankische rijk onder de Merovingers (481—752) de oude rhetorenscholen nog voort, die wel groote zorg besteedden aan het hanteeren der overgeleverde kunstvormen en stijlsoorten en een eenzijdig formalisme voorstonden, maar toch ook gelegenheid boden voor eene beschaafde opvoeding en allerlei kennis bijbrachten; onderscheidene Frankische vorsten waren vrienden van de Latijnsche poëzie, en vrouwen uit dien tijd worden meermalen om hare ontwikkeling en bekwaamheid geroemd. Later vonden deze studiën in Karel den Groote een machtig beschermer; tot verheffing van het Christelijk leven had hij eene ontwikkelde geestelijkheid noodig; om deze te kweeken, stichtte hij aan zijn hof eene school, waarvan de leiding aan Alcuinus werd opgedragen, en waar onderwijs werd gegeven in alle zeven vrije kunsten, als propædeuse voor de theologie. Van meer belang waren nog de dom- en kloosterscholen, die in het Zuiden opkwamen, maar met de kerstening der volken over heel Europa zich verbreidden en eeuwen lang de voornaamste dragers waren van de Christelijk-Germaansche cultuur.

Deze cultuur, die in het Frankische rijk haar aanvang neemt, en onder Karel den Groote tot grooten bloei zich verhief, komt dan in de 9de tot de 11de eeuw in verval, maar herleeft weer in de 11de en 12de eeuw door de dusgenaamde Scholastiek. In zekeren zin kan men deze scholastiek reeds laten beginnen met de beoefening der wetenschap door mannen als Alcuinus, Rabanus Maurus, Paschasius Radbertus, Ratramnus, Scotus Erigena enz., maar dan moet men toch in de geschiedenis der scholastiek onderscheid maken tusschen de voorbereidende periode en het tijdperk van bloei, dat eerst in de 12de eeuw intreedt. De eerste periode, van ongeveer 800 tot 1200, kenmerkt zich door haar meer Platonisch, Neoplatonisch en Augustiniaansch karakter; de tweede periode staat veel sterker onder den invloed van Aristoteles en Boëthius. Immers wordt ze daardoor ingeleid, dat

het Christelijk Europa, door bemiddeling van de Arabieren, de Joden en later, na 1453, ook door de Grieken, kennis krijgt van vele geschriften van Aristoteles en van de voornaamste werken der Arabische en Joodsche geleerden. Daardoor werden twee dingen verkregen, ten eerste eene betere kennis en strengere toepassing van de dialectische methode, en ten tweede een veel rijker materiaal van wetenschap op het gebied van physica en metaphysica, van psychologie en ethiek, van rechtswetenschap en theologie. Zoodra de Christelijke geleerden hiermede aan den arbeid gingen, ontwikkelde zich de scholastiek tot haar hoogsten bloei en gaf zij aan de universiteit het aanzijn.

De scholastiek ging dus in deze periode in veel sterker mate dan in die van Karel den Groote tot de oudheid, met name tot Aristoteles (en zijn commentator Boëthius) terug; zij was juist die wetenschappelijke richting in de Middeleeuwen, welke theologie en philosophie en alle wetenschappen, voorzoover ze toen bekend waren, bearbeidde met de begrippen en naar de methode van de wijsbegeerte van Aristoteles; deze werd præcursor Christi in naturalibus, gelijk Johannes de Dooper het was in gratuitis. Maar ofschoon de scholastiek zich druk bezig hield met de werken der oudheid, evenals ook met die van Arabische en Joodsche geleerden, zoo kan men bij haar toch in eigenlijken zin niet spreken van klassieke opleiding en klassieke studie. Immers was het Grieksch ten eenenmale onbekend; men las de Grieksche schrijvers, ook Aristoteles, alleen in vertalingen en commentaren. En men las deze werken niet, om er verstandelijk en zedelijk door opgevoed te worden tot waarachtige humaniteit, want van eene æsthetische of cultuurhistorische waardeering der oudheid is nimmer sprake; het woord humaniteit komt in de Middeleeuwen wel voor, maar duidt, bijv. bij Thomas, eenvoudig eene deugd aan naast andere, zooals vriendschap, vroomheid, religie enz. en het woord klassiek ontbreekt in dien tijd geheel. Men leerde Latijn, omdat dat de taal der kerk en der wetenschap was: volstrekt niet, om zuiver, Ciceroniaansch Latijn te spreken of te schrijven. Men behandelde het dan ook niet, als eene doode, maar als eene levende taal; men ging er zeer willekeurig mede om en vormde de meest barbaarsche woorden; van *a* en *se* vormde men aseitas, van *per* en *se* perseitas, en sprak verder van entitas, ubeitas, quidditas enz. Het streven was dus niet, om zichzelf te vormen naar en door het klassieke Latijn, maar omgekeerd, om het Latijn te vervormen naar de eischen van het heden en zooveel mogelijk dienstbaar te maken aan practische doeleinden; in woordenschat en zinsbouw verwijderde men zich dus hoe langer hoe verder van het oorspronkelijke Latijn.

Ditzelfde geldt van den inhoud der lectuur. Men las nog wel Latijnsche prozaschrijvers en dichters, zooals Caesar, Cicero, Ovidius, Vergilius, Horatius enz., maar toch vooral wijsgeerige werken, voornamelijk Aristoteles. Maar men las ze niet om hunne vormende waarde, doch voor het materiaal van kennis, dat daarin besloten lag; de scholastiek had geene andere bronnen van wetenschap dan boeken. In de theologie leefde zij uit de Schrift, en nog veel meer uit de traditie der kerkvaders; en in wetenschap en wijsbegeerte raadpleegde zij niet de natuur en de geschiedenis, maar de werken, die daarover in de oudheid geschreven waren. En dikwerf kwam zij ook aan deze nog niet toe, maar stelde zich tevreden met hand- of tekstboeken; zij putte hare wijsheid voornamelijk uit Capella, Cassiodorus, Donatus, enz. De lectuur der klassieken kwam daardoor op den achtergrond te staan en moest wijken voor de studie der artes, grammatica, rhetorica, dialectica, enz.; en de dialectica werd menigmaal een middel, om distincties te maken, quæsties te stellen en disputaties te openen, die totaal buiten het leven omgingen en hoogstens alleen eenige schoolsche waarde hadden.

Het spreekt vanzelf, dat tegen zulk een schoolsch systeem op den duur een reactie niet uitblijven kon [1]). En zij kwam in die eigenaardige cultuurbeweging, welke onder den naam van de Renaissance bekend staat. Wanneer men deze in ruimen zin verstaat, neemt ze reeds in de dertiende eeuw bij Franciscus van Assisi en Dante haar aanvang; want dan is ze niet anders dan de geboorte van dien nieuwen geest, die tegenover de autoriteit en objectiviteit der Middeleeuwsche wereldbeschouwing het subject, den individu weer gelden doet, en langzamerhand op alle terrein van het leven den dorst naar vrijheid opwekt. Er ontwaakt sedert dien tijd in het Christelijk Europa een steeds sterker verlangen naar bevrijding, naar bevrijding van kerk, hierarchie en traditie, priester en sacrament, scholastieke theologie en philosophie, van de spitsvondige dialectiek, van het barbaarsche Latijn, van de „gothische", dat is van de barbaarsche kunst, van de onnatuur en den wansmaak. De persoonlijkheid ontworstelt zich aan de macht, die haar drukt.

In deze Renaissance neemt het Humanisme eene eigene plaats in, want daaronder is die geestesrichting te verstaan, welke in Italië met Petrarca in de veertiende eeuw begint en de tot zelfbewustzijn

[1]) Vergelijk voor het volgende inzonderheid het belangrijke werk van Fr. Paulsen. Geschichte des gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. Mit besonderer Rücksicht auf den klassischen Unterricht. Leipzig, Veit 1885, 2e Aufl. in 2 Bde 1896.

Over Renaissance ook Dr. Tenthaeff, Hand. achtste Philol. Congres 26/27 Apr. 1916 Leiden. Sythoff bl. 206 v.

ontwaakte persoonlijkheid opvoeden en vormen wil, door haar onmiddellijk en rechtstreeks in aanraking te brengen met de antieke litteratuur, de humaniora. Wel is waar maakte men ook aan de universiteiten in de artistenfaculteit studie van de vrije kunsten, maar gewoonlijk deed men de kennis daarvan alleen middellijk uit leer- en tekstboeken op. De Humanisten wilden echter naar de bronnen zelve terug, eerst tot de Latijnsche, straks ook tot de Grieksche schrijvers. Petrarca was met de Grieksche taal nog niet bekend, maar Boccaccio kon Homerus reeds lezen in de oorspronkelijke taal; Manuel Chrysoloras († 1415 te Constanz) was de eerste, die sedert 1397 als leeraar in het Grieksch in Florence en andere steden van Italië optrad.

Bij deze studie der klassieken stelde men zich een gansch ander doel voor oogen, dan daarmede in de scholastiek werd nagestreefd. Het Humanisme stelde veel belang in de opvoeding en meende, dat het doel der opvoeding gezocht moest worden in de humanitas. Dit woord beteekende oorspronkelijk niets anders dan menschelijkheid, vriendelijkheid, menschlievendheid, wat in het Grieksch philanthropie heette, maar kreeg allengs den zin van eene, boven de nationaliteit uitgaande, algemeen-menschelijke beschaving, welke in den weg van opvoeding verkregen moest worden. Zeer eigenaardig was het nu, dat het Humanisme die beschaving vooral zocht in de rede, dat is, in de *oratio* als bewijs en uiting der *ratio*. Door Joh. Sturm en anderen werd het doel der opvoeding gewoonlijk omschreven als sapiens atque eloquens pietas; en daarbij viel op eloquens minstens even sterk de nadruk als op sapiens. Het Humanisme dweepte met de rhetorica; het wilde Logos in Joh. 1 : 1 liefst vertalen door eloquentia of door sermo: in principio erat sermo. Humanitas werd ook in de oudheid dikwerf met doctrina of met sermo verbonden, omdat in de oratio de kennis en beschaving, dat is de ratio, haar voornaamste uiting vindt, en de humanisten waren met de woordspeling: ratio-oratio, ten zeerste ingenomen.

Deze hoogschatting van het woord hing met hunne oppositie tegen de scholastiek samen. De Scholastici waren n.l. onderling over de waarde der algemeene begrippen in realisten en nominalisten verdeeld; maar de Humanisten zagen het gewicht van dit vraagstuk niet in, beschouwden het als eene spitsvondigheid, die met heel de scholastiek moest opgeruimd worden, en voelden zich toch door zekere onbewuste sympathie het nauwst aan de nominalisten verwant, omdat dezen krachtens hun standpunt het woord hooger schatten dan de realisten. Op beiden hadden zij echter tegen, dat zij hun leermeester Aristoteles niet in zijne eigene oorspronkelijke geschriften, maar in vertalingen en verklaringen hadden bestudeerd en zijne gedachten hadden weergegeven in een ge-

kunstelden, onnatuurlijken vorm, die daaraan geen voldoende recht liet wedervaren. Maar als zij Aristoteles zelf gingen bestudeeren, viel hun de vorm zijner wijsbegeerte niet mede; zij kwamen er dus geleidelijk toe, om ook Aristoteles zelf van de hoogte neer te halen, waarop hij door de scholastiek was geplaatst en ook aan zijne dialectiek en logica den rug toe te keeren. Aristoteles en de Aristotelische wijsbegeerte, in de Middeleeuwen op het schild verheven, werden voor de Humanisten de groote verdervers van de rede, dat is, zoowel van het gezonde menschenverstand (ratio) als van de taal, den stijl, de natuurlijke uitdrukking der gedachten in woorden (oratio). De logica moest dus wijken voor de rhetorica, Aristoteles voor Cicero en Quintilianus, het barbaarsch Latijn der Middeleeuwen voor het zuivere, klassieke Latijn.

Toen de Humanisten alzoo tot de bronnen teruggingen en zich verdiepten in de geschriften der ouden, toen gingen hunne oogen open voor de schoonheid, welke daar in litteratuur en kunst tot openbaring kwam; het was alsof zij, evenals Columbus, eene nieuwe wereld ontdekten; de oudheid scheen hun toe eene periode van ideale humaniteit, welke men trachten moest, thans weder te doen herleven, waartoe men althans allen terug moest leiden, die prijs stelden op algemeenmenschelijke, echte beschaving. Bij velen sloeg deze vereering der klassieken in vijandschap tegen kerk, Christendom, en zelfs tegen allen godsdienst om; maar dat was lang niet altijd het geval. Velen streefden naar eene verzoening van humaniteit en Christendom, en omschreven het doel der opvoeding met Joh. Sturm als sapiens atque eloquens pietas, dat is als waarachtige godsvrucht, organisch met degelijke kennis en echte beschaving verbonden. Eene omschrijving, die op zichzelve niet onjuist is, maar die door de Humanisten eenzijdig in dien zin werd bedoeld, dat kennis van zaken en edele vorming alleen door de studie der klassieken verkregen konden worden.

Toch heeft het Humanisme zijne groote verdiensten gehad. Om van het vele, dat hier te vermelden ware, slechts iets en zeer in het kort te noemen, zij in de eerste plaats herinnerd aan zijne beteekenis voor de Hervorming. In den aanvang bestond er tusschen beide bewegingen eene groote overeenstemming en een sterk verband. Het teruggaan tot de Heilige Schrift in de Hervorming had zijne analogie in de humanistische herleving van de klassieke oudheid; Luther deed in zijne verachting van Aristoteles en de scholastiek voor de humanisten niet onder; Melanchton en Zwingli waren humanisten, en humanisten, als Erasmus, ofschoon ze zich later dikwerf terugtrokken, hebben in sterke

mate de Reformatie bevorderd. Ten tweede komt aan het Humanisme dank toe voor de rijke ontwikkeling, die het aan de geesteswetenschappen schonk. De belangstelling in de Grieksche en Latijnsche litteratuur deed zoeken naar en leidde tot de ontdekking van eene menigte van handschriften, van onbekende zoowel als van bekende auteurs, die critisch gezuiverd, ter perse gelegd en van commentaren voorzien moesten worden. En van deze uitgaven trokken vele wetenschappen, poetica, rhetorica, philosophie, historie, voordeel. Er kwam van de klassieken eene litterarisch-æsthetische waardeering, die in groote mate verschilde van het wijsgeerig-wetenschappelijk gebruik, dat de scholastiek van hen gemaakt had. Aan de universiteiten werden hoogleeraren in de klassieke litteratuur aangesteld, die den karakteristieken naam droegen van poetæ, oratores, rhetores, professoren in de eloquentia. De klassieke philologie ontving, inzonderheid door mannen als J. J. Scaliger, Salmasius, J. G. Vossius en anderen, den rang van eene belangrijke en omvangrijke wetenschap. En ten derde zij er nog de aandacht op gevestigd, dat de klassieke opleiding in eigenlijken zin aan het Humanisme haar oorsprong dankt.

Deze klassieke opleiding kreeg allengs hare eigene inrichting in de Latijnsche school of het gymnasium. Maar hierbij valt op te merken, dat er in den eersten tijd tusschen deze school en de universiteit nog geen scherpe scheiding bestond; de school nam dikwerf ook hoogere vakken in haar onderwijs op, en de universiteit richtte menigmaal ook voorbereidende klassen in; dientengevolge zaten soms mannen van rijperen leeftijd op de schoolbanken, en waren knapen van 15 jarigen leeftijd al ingeschreven als student aan de universiteit; in de leerplannen bestond daarom velerlei verschil; iedere school haast had haar eigen leerplan. Toch kwam er langzamerhand eenige scheiding. Vooral Melanchton, de præceptor Germaniæ, had hier grooten invloed op; hij organiseerde heel het schoolwezen, schreef leerboeken voor allerlei wetenschappen, ontwierp een plan voor de universiteiten en geleerde scholen, en drong sterk aan op voorbereiding voor de theologie door litterarische en philosophische studie, want de kennis van de drie talen van het kruis was voor den dienaar des Evangelies onmisbaar.

Dientengevolge kwamen er in vele steden van Duitschland, en evenzoo hier te lande en elders, vele scholen tot stand, waar Latijn geleerd werd zoover tot men het spreken en schrijven kon, en soms ook onderwijs gegeven werd in de beginselen van het Grieksch en Hebreeuwsch. Maar van het onderwijs in het Grieksch kwam dikwerf niet veel terecht. Toen het Humanisme in Italië opkwam, koesterde het eene warme liefde voor Hellas; op kerkelijk gebied werd eene vereeniging tusschen het Oosten en het Westen beproefd (1439); Grieksche

geleerden vonden na de inneming van Constantinopel in Italië eene geestdriftige ontvangst; en Grieksche taal en letterkunde werden druk beoefend. Uit Italië werd deze liefde voor het Grieksch naar Duitschland overgeplant: reeds Alexander Hegius, de vriend van Agricola en de leermeester van Erasmus, nam het ongeveer 1485 op in het onderwijsprogram der school te Deventer; Melanchton voerde het 1518 te Wittenberg in; Joh. Sturm ruimde er 1538 eene breede plaats voor in aan het gymnasium te Strassburg; en de Jezuiten volgden dit voorbeeld ten jare 1548. Maar al komt het Grieksch sedert dien tijd in de programma's van vele Latijnsche scholen voor, men moet zich van de beoefening geen overdreven voorstelling vormen; het werd dikwerf slechts pro memorie uitgetrokken; Latijn bleef de hoofdzaak, en Latijn spreken en schrijven bleef het voornaamste doel van het onderwijs.

Voorts bestond er aanmerkelijk verschil over de schrijvers, die op deze scholen gelezen moesten worden. Sommigen, zooals Wimpheling, wilden onzedelijke schrijvers als Ovidius uitsluiten en door Christelijke auteurs, zooals Lactantius, Ambrosius enz. vervangen; anderen, zooals Erasmus, beperkten de leerstof tot de klassieke auteurs, maar verschilden dan weer over de vraag, of bijv. een auteur als Plautus op deze scholen mocht toegelaten worden. En zoo waren er ook vele namen voor deze scholen in gebruik; men sprak van Latijnsche scholen, in onderscheiding van de oude parochie-scholen en de latere volks- en stadsscholen; maar men droeg ook de namen van gymnasium, academia, lyceum, die voor de universiteit in gebruik waren, op deze voorbereidende scholen over, en sprak van gymnasium illustre, als er ook onderwijs in philosophie, theologie of andere wetenschappen aan verbonden was. Het woord gymnasium, in het Grieksch de naam van de plaats of het gebouw voor gymnastiek, later in het Latijn gebruikelijk voor eene rhetorenschool, daarna in de Middeleeuwen algemeene aanduiding voor eene wetenschappelijke inrichting van onderwijs, werd sedert de 16de eeuw allengs de naam voor eene school met volledig humanistisch leerplan, dat is met onderwijs in de drie oude, of althans in de twee klassieke talen.

De klassieke studie en in verband daarmede de klassieke opleiding kwam in Duitschland reeds in de 17de, en in de daarna volgende eeuw ook in andere landen in verval. Er waren daar verschillende oorzaken voor: eenerzijds bewoog de cultuur zich meer en meer in de richting van het realisme, dat aan het verbalisme den rug toekeerde, en anderzijds won het rationalisme veld, dat op de kracht der eigen rede vertrouwde en op het verleden met zijne vooroordeelen en bijgeloovig-

heden minachtend nederzag. Gevolg daarvan was, dat de klassieke litteratuur de belangstelling verloor en nog alleen historische waarde behield.

De philologie ontaardde, evenals andere wetenschappen, in polyhistorie, polymathie, pansophie; met één woord in eruditie, die zich uitte in notengeleerdheid, litteratuuropgaven en encyclopædische werken. Onder invloed van deze richting in de wetenschap nam de klassieke opleiding hoe langer hoe meer een formalistisch karakter aan; van æsthetische of cultuurhistorische waardeering der klassieken was geen sprake meer; hoogste doel was de imitatie, de navolging der Ouden in taal en stijl, in proza en poëzie. Latijn en Grieksch werden echt doode talen, „Fundgrube" alleen nog van citaten en voorbeelden.

Daartegen kwam in de tweede helft der 18de eeuw de Romantiek en ook het Neo-humanisme in verzet. Beide waren daarin verwant, dat zij reageerden tegen de Aufklärung met haar dorre verstandelijkheid en abstracte redebegrippen; en beide zochten, achter dit koude schema, het leven zelf weer te grijpen in zijne onmiddellijkheid en oorspronkelijkheid, om daarmede eigen gemoed te verwarmen en te verrijken. Maar de Romantiek keerde het aangezicht naar de Middeleeuwen en zag de oorspronkelijkste en rijkste openbaring van dat leven in de Romaansche cultuur; het Neohumanisme wendde het oog naar de klassieke cultuur, vond daar de hoogste en edelste uitdrukking van het menschelijk leven, en trachtte de idee der humaniteit weer tot eere te brengen. Winckelmann leidde deze periode van het Neohumanisme in: reeds in zijne jeugd voelde hij zich onweerstaanbaar door de Grieksche schrijvers aangetrokken; en toen hij later naar Italie ging, vond hij daar in de werken der oudheid datgene wat hij reeds lang had gezocht, vrijheid, eenvoud, waarheid, schoonheid, leven. In zijne geschiedenis van de kunst der oudheid ontdekte hij deze schoonheid aan zijne tijdgenooten, en stelde ze tegenover de gezochte en smakelooze kunst- en stijlvormen van zijne eeuw.

Winckelmann was de voorganger; vele anderen volgden hem. Lessing schreef zijne verhandeling over Laokoon, Goethe dichtte zijne Iphigenie, Schiller bezong de goden van Griekenland. Voss gaf zijne vertaling van de Odyssee. En Herder beluisterde de stemmen der volken in hun zangen en daden, en hoorde daarin het triumfgezang der humaniteit. Want al die liederen en kunstwerken waren uitingen van eene en dezelfde ziel, welke in den boezem der menschheid woont en, naargelang van plaats en tijd, bij de volken in het Oosten en Westen, in het verleden en in het heden, slechts op verschillende wijzen en in verschillende vormen zich uit. Ze vormen allen tezamen één organisch geheel, door ééne gedachte bezield, door één goddelijken drang

voortgestuwd en strevend naar één doel: de vorming der menschheid tot de ware, vrije humaniteit. Wat van onze zijde bezien, opvoeding heet, is volgens Lessing van Gods zijde beschouwd de openbaring, welke Hij successief aan de menschheid schenkt en waardoor Hij ze heenleidt tot het rijk van het ware, het goede en het schoone, het menschheidsrijk, dat met het Godsrijk samenvalt.

Deze nieuwe gedachte der humaniteit bracht toen voor het eerst den historischen zin tot ontwaking en gaf aan de philosophie van de geschiedenis, van den godsdienst en van de taal het aanzijn. Maar bovenal werd ze van beteekenis voor de klassieke studie en de klassieke opleiding. Gesner en Heyne in Göttingen, F. A. Wolf in Halle, W. von Humboldt in Berlijn enz. voerden het Neohumanisme in de studie der oudheid in. En het onderscheidde zich van de scholastieke en de oud-humanistische opvatting op zeer kenmerkende wijze.

Ten eerste werd de studie der klassieke oudheid, inzonderheid door Wolf, verheven tot eene zelfstandige en organische wetenschap. Van hem ontving ze voor het eerst den naam van Altertums-wissenschaft, die de oude menschheid moest leeren kennen in al de uitingen van haar leven, in taal, geschiedenis, wetenschap, kunst, wijsbegeerte, godsdienst, zeden, sociale en politieke verhoudingen enz.; niet in hare woorden alleen, maar evenzeer in hare daden en in al hare werken. Daarom diende zij dan ook beoefend te worden om haarszelfs wil; niet om het practisch nut, dat ze misschien afwerpt, noch ook alleen als propædeuse voor theologie en rechtsgeleerdheid, maar in de eerste plaats om haar eigen belang en waarde. De klassieke studie is Selbstzweck; zij heeft haar doel in zich zelve.

Ten tweede behoort in deze studie der oudheid het Grieksche volk op den voorgrond te staan. In de Middeleeuwen en ook, zij het met andere bedoeling, bij het Oudhumanisme was en bleef Latijn de hoofdzaak; van het Grieksch kwam dikwerf weinig terecht. Maar het Neohumanisme keerde de rollen om en kende den voorrang aan de Grieksche taal en letterkunde toe. Geen ander volk, zeide W. van Humboldt, verbond zooveel eenvoud en natuur met zooveel cultuur. Wat in het Grieksche volk en in al de openbaringen van zijn leven vooral bewonderd werd, was de plastische rust, de schoone eenvoud, de harmonische vorming, de ideale volmaaktheid. Op zeldzame, voorbeeldige wijze waren in dat volk het ware, goede en schoone met elkander vereenigd. De vereering der Grieken nam bij sommige Neohumanisten zelfs een religieus karakter aan; als een Griek te leven, werd voor hen het hoogste ideaal.

Ten derde, was er derhalve volgens de Neo-humanisten geen beter middel, om den mensch op te voeden tot humaniteit en al zijne gaven en krachten tot harmonische ontwikkeling te brengen, dan de studie der Grieksche oudheid. Immers, het rationalisme denkt alleen aan ontwikkeling des verstands en verwacht alle heil van de rede. Het supranaturalisme is even eenzijdig en voedt alleen voor de eeuwigheid op. Maar de studie der oudheid ontwikkelt beide, geest en gemoed, verstand en hart, ziel en lichaam; zij geeft eene harmonische vorming, eene ethisch-humane opvoeding. Gaan de Grieken en Romeinen ook niet in kennis en beschaving de Joden ver te boven? En het Christendom was volgens Wolf, „durch einen Zusatz von Griechentum verbessertes Judentum, oder, wenn man lieber will, durch einen Zusatz von Judentum verschlechtertes Griechentum," bestemd, om, volgens zijn leerling Boeckh, in de zuivere humaniteit zich op te lossen.

Maar dan moest de klassieke opleiding, ten vierde, ook zelve eene groote verandering ondergaan. Bij het Oud-humanisme was imitatio het doel dier opleiding geweest. Men moest het Latijn zoo leeren, dat men het zelf, op de wijze van Cicero, kon spreken en schrijven, en dat men daarin op dezelfde wijze als de Latijnen, denken en zich uitdrukken kon. Daarom kwam het er vooral op aan, om uit het Latijn res et verba te verzamelen, de laatste nog meer dan de eerste, want de vorm overwoog den inhoud. Maar het Neo-humanisme keerde ook hier de orde om. Hoofdzaak bij de klassieke opleiding bestond niet in het kunnen navolgen en nadoen van de Ouden; maar hare beteekenis was hierin gelegen, dat men door het lezen der oude klassieke schrijvers in hun geest trachtte door te dringen, hun ziens- en denkwijze zich trachtte eigen te maken, en dat men, daardoor gevormd, zich dan zelf in deze sfeer vrij en zelfstandig bewegen ging. Zoo werd het zwaartepunt uit de materieele in de formeele vorming verlegd; het overnemen van zaken en woorden maakte plaats voor het zichzelf vormen, door middel der ouden, tot edele humaniteit. Niet de grammatica met al hare finesses, maar de lectuur kwam op den voorgrond te staan; de opleiding mocht niet in louter geheugenwerk bestaan, maar moest een philologisch-historisch, een ethisch-humaan karakter dragen.

Deze gedachten hebben in de 19de eeuw gedurende een langen tijd de klassieke philologie beheerscht; hier te lande was de Utrechtsche hoogleeraar Ph. W. van Heusde er de bezielde tolk van. De inrichtingen van voorbereidend hooger onderwijs, die nu algemeen den naam van gymnasia gingen dragen, werden er in vele landen naar hervormd. Maar ook deze neo-humanistische richting heeft haar tijd gehad; de negentiende eeuw bracht in klassieke studie en opleiding nog grooter

veranderingen aan dan die, aan welke zij in vorige eeuwen zich onderwerpen moest.

* * *

De veranderingen, welke de negentiende eeuw in de opvatting van klassieke studie en opleiding aanbracht, overtreffen in belangrijkheid nog die, welke door het Humanisme en het Neohumanisme werden veroorzaakt. Zij zijn van tweeërlei aard. Ten deele zijn zij het gevolg van de ontwikkeling, die in de philologische wetenschap zelve heeft plaats gegrepen; en voor een ander deel zijn ze te verklaren uit den voorrang, die in de moderne maatschappij allengs aan de natuurwetenschap is toegekend.

De ontwikkeling, welke in de vorige eeuw aan de philologie te beurt viel, is vooral te danken aan de velerlei ontdekkingen, die op het veld der geschiedenis hebben plaats gehad. De negentiende eeuw is daaraan bijzonder rijk geweest, en het schijnt, dat de twintigste eeuw bij hare voorgangster in dit opzicht niet wil achterstaan. De archæologische opgravingen namen haar aanvang reeds in den tijd der Renaissance, met het blootleggen van een deel der catacomben in 1578. Maar planmatig en streng methodisch werden ze toch eerst ter hand genomen in de vorige eeuw. In Egypte werden ze voorbereid door de Fransche expeditie van Napoleon in 1798; in Assur begonnen ze met de ontdekking van Nineve door Botta en Layard in 1842 en volgende jaren; in Babel dateeren ze van het jaar 1851, toen J. Oppert de Fransche expeditie naar Mesopotamië vergezelde; en met de opgravingen in Palestina werd een aanvang gemaakt door het Palestine Exploration Fund, dat in 1865 werd opgericht. Sedert deze jaren werden de archæologische onderzoekingen in al de genoemde landen met ijver voortgezet, totdat zij met den in 1914 uitgebroken wereldkrijg werden belemmerd of zelfs geheel gestaakt. Engeland en Amerika, Duitschland en Oostenrijk, Frankrijk, Rusland en Italië wedijverden met elkaar, om de oude Oostersche beschaving weder uit hare graven te doen opstaan. En met buitengewoon succes zijn al deze onderzoekingen gekroond. Oude steden zijn uit de asch herrezen; paleizen, burchten, torens, bibliotheken, graven werden blootgelegd; inscripties, kunstvoorwerpen, muurschilderingen, munten enz. werden in groote menigte aan het licht gebracht. De kennis der oude cultuur in het Oosten werd uitgebreid, en de geschiedenis kreeg over een aantal gegevens te beschikken, welke haar in staat stelden, om veel hooger dan vroeger op te klimmen en tot de tijden vóór Mozes en Abraham terug te gaan.

Speciaal waren deze onderzoekingen ook voor de kennis van de Schrift des Ouden Testaments en van Israels geschiedenis van belang. Al te zeer heerschte vroeger de gedachte, dat Israel eene oase vormde in de woestijn, een eiland in de volkerenzee, rondom van de wereld afgesloten. Zeker ligt er waarheid in deze beschouwing, want Abram werd juist geroepen, om Chaldæa te verlaten en heen te trekken naar een land, dat God hem wijzen zou; en het volk, uit zijne lendenen gesproten, moest een heilig volk zijn, dat zich niet vermengen mocht met de volken van rondom. Maar ter andere zijde leert het Oude Testament toch zelf ook, dat Abram een Arameër was, dat zijne afstammelingen honderden jaren in Egypte in dienstbaarheid doorbrachten, dat het volk van Israel na den intocht in Kanaän een land bewoonde, hetwelk voortdurend door allerlei stammen bevolkt bleef, en middenin gelegen was tusschen het rijk van Assur en Babel aan de eene, en het rijk van Egypte aan de andere zijde. Alle eeuwen door bleef Israel in aanraking en verkeer met de volken, door welke het van alle kanten ingesloten was; het onderging er menigmaal ten nadeele van eigen aard en roeping den invloed van, totdat het zelf later onder de volken verstrooid werd, en in de diaspora zijne wereldmissie vervulde. Dit alles wordt nu door de nieuwere gegevens, welke archæologische en historische onderzoekingen aan het licht brachten, bevestigd en uitgebreid. Zij doen ons veel beter dan vroeger het milieu kennen, temidden waarvan Israel leefde: zij stellen ons in staat, om ons helder rekenschap te geven van de politieke verhoudingen, waarin Israel tot Assur en Babel, Medië en Perzië, Egypte en Phenicië stond; zij werpen licht over de maatschappelijke toestanden, over het godsdienstig en het zedelijk leven, over de wetenschap en de kunst, welke bij die oude volken bestonden, en dragen er toe bij, om veel van wat onder Israel wordt aangetroffen, beter te verstaan. Tot zekere hoogte kan men zeggen, dat het oude volk van Israel is losgemaakt uit het isolement, waarin het vroeger al te eenzijdig werd opgesloten. In weerwil van de bijzondere openbaring, die aan Israel geschonken werd, zijn er overal vezelen en draden, die zijn leven met dat der omringende volken verbinden.

Aan de klassieke oudheid is nu in de laatste vijftig jaren hetzelfde, maar in veel sterker mate, overkomen als wat ten aanzien van het oude Israel heeft plaats gegrepen. [1]) De ontdekkingen, die er op haar gebied geschied zijn, hebben haar uit hare eenzaamheid bevrijd en over

---

[1]) Verg. voor het volgende Dr. R. H. Woltjer, De beteekenis van het Oosten voor de klassieke oudheid. Utrecht, Ruys 1912; en: Het Woord Gods en het woord der menschen, ib. 1913. Paul Wendland, Die Hellenistisch-Römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. Tübingen, Mohr 1907.

haar oorsprong en ontwikkeling een gansch ander licht geworpen. De opgravingen werden hier het eerst ter hand genomen door Heinrich Schliemann, die door handel rijk geworden was, maar tevens eene groote liefde voor archæologische studiën bezat. Op eene van zijne vele reizen kwam hij in 1868 in Griekenland en Troas, en begon op eigen kosten in Hissarlik opgravingen te doen, waar hij vermoedde, dat het oude Ilium of Troje gelegen had. Reeds hier zag hij rijke vrucht op zijn arbeid; maar schitterender waren nog de resultaten, die hij in 1876 verkreeg met zijne opgravingen in Mycenæ, de oude stad van Agamemnon, in de vlakte van Argos gelegen; met die in Orchomenos, eene oude stad in Bœotië, in de jaren 1880 en 1881; en met die in Tiryns, een ouden Koningsburg, eveneens in de vlakte van Argos gelegen, in de jaren 1884 en 1885. Deze opgravingen werden na den dood van Schliemann in 1890 door anderen voortgezet en tot andere deelen van Griekenland, tot de eilanden in de Aegeïsche zee, inzonderheid ook tot Creta, uitgebreid. En al deze onderzoekingen hebben geleid tot een beter inzicht in de geschiedenis van het oudste Griekenland.

Terwijl vroeger algemeen de gedachte heerschte, dat de Grieksche cultuur ongeveer in den tijd van Homerus een aanvang nam en autochthoon was ontstaan, hebben thans de opgravingen aangetoond, dat aan deze cultuur eene andere beschaving voorafging, die gewoonlijk de Myceensche of ook wel de Achæïsch-Cretische cultuur wordt genoemd. Deze Myceensche cultuur bloeide vooral in de jaren 1500 tot 1000 vóór Christus, had zelve een voorgangster in de z.g.n. vóór-Myceensche cultuur van ongeveer 2500 tot 1500, en werd gevolgd door de eigenlijk Grieksche cultuur, die een aanvang neemt, als de Doriërs omstreeks 1000 vóór Christus zich in Griekenland vestigen en de daar bestaande cultuur allengs overnemen. Daarmede viel het dogma van de oorspronkelijkheid van de Grieksche beschaving. En dat niet alleen, maar de Myceensche cultuur, die uit de ruïnen van ontzaglijke paleizen en burchten in Mycenæ, Tiryns, Orchomenos, Creta kenbaar werd, toonde opmerkelijke verwantschap met die, welke in Klein-Azië aangetroffen werd en wees dus op een Oosterschen oorsprong terug. Allerlei feiten bewezen bovendien, dat er in oude tijden reeds een druk verkeer bestond tusschen de volken en landen, die gelegen waren rondom de Middellandsche Zee, tusschen Egypte, Palestina, Phenicië, Klein-Azië, Creta, Griekenland, en dat dit contact in den loop der eeuwen, vooral na 1500 vóór Christus, steeds toenam. Van een isolement is dus ook bij Griekenland geen sprake; tusschen het Oosten en het Westen bestonden van ouds allerlei betrekkingen; de cultuur in het Westen is onder invloed van die uit het Oosten ontstaan.

Wel waren er vele geleerden, die de oorspronkelijkheid van de Grieksche cultuur meenden te moeten handhaven en den invloed van het Oosten op het Westen eene fabel noemden. De Berlijnsche hoogleeraar Ed. Zeller, de schrijver van het beroemde werk over *Die Philosophie der Griechen*, wilde van zulk een invloed niet weten en was een ijverig verdediger van de zelfstandigheid der Grieksche wijsbegeerte. Deze zoogenaamde Classicisten waren nu zonder twijfel voor een groot deel in hun recht, inzoover zij tegenover de extreme Orientalisten nadruk legden op de oorspronkelijkheid en eigenaardigheid van den Griekschen geest. Immers gingen deze Orientalisten veel te ver met hunne bewering, dat de Grieken alles van hunne voorgangers hadden overgenomen en daaraan niets nieuws hadden toegevoegd. Zij volgden daarin het voetspoor van kerkelijke schrijvers uit de eerste eeuwen van het Christendom, die bijv. van Plato leerden, dat hij al het ware en goede, hetwelk bij hem werd aangetroffen, aan de Schriften des Ouden Verbonds had ontleend. Maar meer en meer gaat men inzien, dat het eene het andere niet uitsluit. Men behoeft aan de oorspronkelijkheid der Grieksche cultuur volstrekt niet te kort te doen, ook wanneer men aanneemt, dat de Grieken zoowel in de materieele als in de ideëele cultuur, in landbouw, nijverheid en handel evenzeer als in kunst, wetenschap en godsdienst hebben voortgebouwd op grondslagen, door anderen vóór hen gelegd. Want zij hebben de overgeleverde vormen en normen dan toch weer op zelfstandige en oorspronkelijke wijze gebruikt en toegepast; zij hebben op hunne cultuur den stempel van hun eigen geest gedrukt, en ze door hun genialen aanleg hoog verheven boven die, welke in het Oosten bestond. De philosophie bijv., die in het Oosten steeds met allerlei theosophische en mythologische elementen verbonden was, werd in Griekenland allengs van al deze bestanddeelen gezuiverd en opgevat als eene wetenschap, die niet om nut of voordeel, maar om haar eigen waarde beoefend moest worden. Het Oosten moge op het wijsgeerig denken in Griekenland invloed hebben geoefend, de philosophische stelsels vertoonen hier toch een gansch ander karakter dan die, welke wij in Egypte en Babylonië, in Perzië of Indië aantreffen. En ditzelfde geldt van alle elementen der cultuur, godsdienst, moraal, kunst, letteren enz.

Daarmede worden de bezwaren verlicht, die tegen het aannemen van Oosterschen invloed op de Grieksche cultuur te berde werden gebracht. Het aantal geleerden, die op het oude, classicistische standpunt blijven staan, wordt daarom gaandeweg kleiner; de meeste jongere beoefenaars van de studie der Grieksche beschaving nemen in zwakker of sterker mate zulk een Oosterschen invloed aan. De feiten, die daarvoor als

bewijzen worden bijgebracht, zijn dan ook onwedersprekelijk en vermeerderen voortdurend, naarmate men in de geschiedenis van Griekenland hooger opklimt. De Orphische mystiek bijv. met hare dogma's van præëxistentie en onsterfelijkheid, schuld en verlossing, reiniging en hereeniging met de godheid, loopt als een ondergrondsche stroom door de geschiedenis der Grieksche religie heen en heeft in de onderste lagen des volks haar grootsten aanhang, maar oefende ook sterken invloed uit op wijsgeeren en dichters, als Pindarus, Pythagoras, Plato enz., en behield haar beteekenis ook later nog in de periode der Hellenistisch-Romeinsche beschaving.

Het spreekt vanzelf, dat al deze merkwaardige vondsten en ontdekkingen eene groote verandering hebben teweeggebracht in de gedachten over oorsprong en ontwikkeling der Grieksche cultuur en in verband daarmede ook over de klassieke opleiding.

In de eerste plaats zij erop gewezen, dat, gelijk ook boven reeds met een enkel woord werd opgemerkt, het isolement, waarin de Grieksche beschaving vroeger werd opgesloten, totaal verbroken is. Het Classicisme beschouwde de Grieksche oudheid op dezelfde wijze, als de theologen weleer oordeelden over Israel, als een stuk geschiedenis op zichzelf, rondom door een scheidsmuur afgesloten, zonder verband met de omgeving van andere volken en culturen. Maar deze beschouwing heeft haar tijd gehad. De ontdekkingen in Assur en Babylon, Egypte en Klein-Azië, Griekenland en de eilanden hebben den horizon der wereldgeschiedenis ontzaglijk uitgebreid en over het contact en verkeer der oude volken een nieuw licht doen opgaan. Kunstmatige scheidsmuren zijn geslecht; de korte, onsamenhangende kronieken der afzonderlijke volken maakten plaats voor de universalistische geschiedbeschouwing der oudheid.

Ter aanvulling en versterking van het gezegde worde dit merkwaardige feit nog vermeld, dat ook de taal van het Grieksche Nieuwe Testament op dezelfde wijze hare vroeger algemeen aangenomen bijzonderheid heeft verloren. De honderden en duizenden papyri, opschriften en beschreven scherven (ostraka), welke in de laatste jaren in Egypte werden gevonden, hebben de geleerden in kennis gesteld met de Grieksche omgangstaal, de gewone spreek- en schrijftaal, gelijk die in den Hellenistischen tijd na Alexander den Grooten algemeen in gebruik kwam. En deze taal, gewoonlijk de koinè geheeten, bleek in hoofdzaak dezelfde te zijn als die, waarin het Nieuwe Testament geschreven was. Woorden, die men vroeger alleen in het Nieuwe Testament aantrof, werden teruggevonden op de papyri van Egypte; zinswendingen, die voor Hebraïstisch golden, bleken in de omgangstaal

zeer gewoon te zijn; de beteekenis van vele woorden, die in het Nieuwe Testament vreemd aandeed, werd opgehelderd door gebruik dierzelfde woorden in het Grieksch, dat dagelijks gesproken en geschreven werd. Natuurlijk behoudt het Nieuwe Testament daarom zijn oorspronkelijkheid en eigenaardigheid wel in de gedachten, die het mededeelt; maar om die gedachten uit te drukken, bedient het zich toch van de taal van zijn tijd. En zoo kwam er ook hier, in plaats van isolement, samenhang, verband, verwantschap; verwantschap tusschen het Grieksch in de Septuaginta, in het Nieuwe Testament, in de gewone spreek- en schrijftaal van de Hellenistische periode, en bij de Grieksche kerkvaders; zelfs staat, volgens Prof. Hesseling, het Nieuwgrieksch dichter bij de taal van het Nieuwe Testament dan bij die van Homerus[1]). Om deze reden kan ook de taal, welke de zoogenaamde Atticisten in dienzelfden tijd voor hunne letterkundige werken bezigden, om het oude Attisch te doen herleven, geen maatstaf zijn voor de bepaling van het karakter, dat in die dagen aan het Grieksch eigen was; de taal van Isocrates en Demosthenes was eene kunsttaal, die nooit door een Griek gesproken werd.

Op dezelfde wijze staat Griekenland in de oudheid niet meer op zichzelf, maar leeft het van den aanvang af en door heel zijne geschiedenis heen in allernauwst verkeer met de omliggende, ook met de Oostersche landen. De Grieken waren zich daarvan trouwens zelven bewust; zij erkennen bij monde van hunne eigene schrijvers, dat zij veel aan andere volken te danken hebben. Zoo wijst reeds Herodotus op den Egyptischen oorsprong van Grieksche godennamen en orakels en is hij van oordeel, dat de Grieken zonneuurwerk, zonnewijzer en dagindeeling van de Babyloniërs hebben overgenomen. Eerst later, vooral ten gevolge van de Perzische oorlogen, kwam er bij de Grieken zulk een krachtig nationaliteitsbewustzijn op, dat zij uit de hoogte op andere volken als barbaren neerzagen. Maar ook deze minachting was van tijdelijken aard, en maakte in de Hellenistische periode meer en meer voor waardeering van de niet-Grieksche volken plaats. Het wereldrijk, dat Alexander de Groote wenschte te stichten en waarin hij alle volken wilde verbinden door eene politieke eenheid en eene gemeenschappelijke cultuur, was bevorderlijk aan eene kosmopolitische stemming. De tegenstelling van Grieken en barbaren verdween toen meer en meer. De conventioneele grenzen, door talen, godsdiensten, zeden getrokken, werden meer en meer uitgewischt. De horizon breidde zich geographisch en historisch naar alle kanten uit. Het Westen

[1]) D. C. Hesseling, De afstamming van het Grieksche volk, De Gids Oct. 1917, blz. 148.

leerde het Oosten kennen en het gevoel van geestelijke superioriteit maakte plaats voor dat van afhankelijkheid. Alwat uit het Oosten kwam, begon toen door de Grieken verheerlijkt te worden. Oostersche denkbeelden van wijsgeerigen en godsdienstigen aard, astrologie en magie vonden gretig bij hen ingang. Grieken en Romeinen begonnen zelven meer en meer het Oosten te beschouwen als het land hunner herkomst en als de bron van hunne cultuur [1]).

Daarbij voegt zich in de tweede plaats, dat ook de klassieke oudheid, op zichzelve beschouwd, geheel anders dan vroeger opgevat wordt. Voordat de universalistische geschiedbeschouwing was opgekomen, die de klassieke oudheid in verband zette met de cultuur der omringende volken, werd ook die klassieke oudheid niet in haar geheel genomen, maar stuksgewijze onderzocht. Ze werd als het ware in vele vakken ingedeeld, en door verschillende geleerden in verschillende faculteiten beoefend; van eene organische behandeling en van onderlinge samenwerking was geen sprake. De geschiedvorscher der oudheid bemoeide zich volstrekt niet met wat tot het gebied des rechts behoorde; de jurist hield zich alleen bezig met de wetten, en wachtte zich angstvallig voor wat tot het terrein der philologie behoorde; de philoloog bekommerde zich weinig om hetgeen tot den godsdienst gerekend werd enz. Maar ook deze atomistische beschouwing der oudheid is aan het verdwijnen en maakt voor eene organische behandeling plaats. Niet alleen staat de cultuur der klassieke oudheid met die der omwonende volken in verband, maar ook zij zelve is eene eenheid, waarin alle deelen onderling ten nauwste samenhangen. Recht, staatkunde, sociale verhoudingen, geschiedenis, kunst, wijsbegeerte, godsdienst, zeden, gewoonten enz. staan in de oudheid, evenmin als bij eenig volk in eenigen anderen tijd, los naast elkander; maar zij zijn als het ware leden van één organisme, wier aard door het karakter van het geheel wordt bepaald; zij dragen alle te zamen denzelfden stempel, die doet zien, dat zij bijeen behooren, dagteekenen uit denzelfden tijd, gegroeid zijn in één milieu. De oude philologie is dus belangrijk uitgebreid en zelfs geheel van gedaante veranderd; zij is in den zin, waarin J. J. Scaliger en F. A. Wolf dit reeds wenschten, eene Altertumswissenschaft geworden, eene wetenschap van de Grieksche oudheid in haar geheel, aan welke tal van geleerden medewerken. De beoefenaars van het recht, de geschiedenis, den godsdienst, de wijsbegeerte, de taal en letterkunde, de kunst enz. zijn daarom veel dichter bij elkander gekomen; juristen, theologen, litteratoren, philologen, philosophen werken

[1]) R. H. Woltjer. De beteekenis van het Oosten voor de klassieke oudheid, Utrecht, 1912, bl. 9 v. Paul Wendland, Die Hellenistisch-Römische Kultur in ihren Beziehungen zu Judentum und Christentum. Tübingen, Mohr, 1907, bl. 13 v.

saam en lichten elkander voor. De kennis der oudheid is veel belangrijker geworden dan zij vroeger was, toen zij zich tot een klein, geisoleerd terrein beperkte.

Bij een bepaald gedeelte der Grieksche oudheid komt dit al op bijzonder duidelijke wijze uit. In de theologische wetenschap werd vroeger met de periode, die tusschen Maleachi en het Nieuwe Testament inligt, zoo goed als geene rekening gehouden; het was een tijdperk, dat niet meetelde en hoogstens alleen in het voorbijgaan met een enkel woord vermeld werd. Op dezelfde wijze bewaarde de oude philologie het stilzwijgen over de periode, die van Alexander den Grooten tot Augustus loopt; hare belangstelling en studie was alleen op de zoogenaamde Attische periode gericht; wat daarna volgde, was achteruitgang en verval en kon zonder schade verwaarloosd worden. Zooals de klassieke oudheid naar de meening der vroegere philologen in het verleden op geenerlei wijze met de cultuur van andere volken samenhing, zoo stond ze ook bij haar uitgang op zichzelve, door eene klove gescheiden van de periode van verval, die na haar intrad. De Attische cultuur vormde eene oase in de woestijn.

De nieuwe onderzoekingen hebben, vooral sedert den arbeid van Droysen, ook hier tot een gansch andere beschouwing geleid. De Hellenistische periode begon in den kring der klassieke philologen hoe langer hoe meer de aandacht te trekken en belangstelling te wekken, zoozeer zelfs, dat men zeggen kan, dat de wetenschap der oudheid thans in het teeken van het Hellenisme staat. En daarvoor bestaan goede redenen. Toen Alexander de Groote in zijn wereldrijk Griekenland met het Oosten verbond, schiep hij daarin voor de Grieksche taal en cultuur de gelegenheid, om zich naar alle zijden uit te breiden en eene eenheid tot stand te brengen tusschen volken, die weleer door allerlei muren van elkander gescheiden waren. Er kwam een cultuur-eenheid, die later door de politieke eenheid van het Romeinsche wereldrijk bevestigd en versterkt werd. De vroegere zelfstandige staten en steden werden alle opgenomen in de ééne oikoumenè, de toenmaals bekende wereld; en alle volken begonnen zich burgers te voelen van één rijk, onderdanen van één vorst. Dit had ten gevolge eene kosmopolitische stemming, eene nivelleering van de vroegere verschillen en tegenstellingen, eene verruiming van den horizon, eene verheffing van de natuurwet boven alwat door staatswet, gewoonten en zeden was tot stand gebracht, een verzet tegen de slavernij, eene meerdere waardeering van de vrouw, eene populariseering der wetenschap, een syncretisme in den godsdienst; kosmopolitisme en individualisme gingen ook in dien tijd, evenals later in de eeuw der Aufklärung, hand aan hand. Maar door dit alles werd

de Hellenistische periode ook van buitengewoon belang, op zichzelve, en niet minder in hare gevolgen voor de toekomst. Op zichzelve, want er kwam eene nieuwe wereld- en levensbeschouwing op; heel de cultuur nam een ander karakter aan; godsdienst, moraal, wijsbegeerte, kunst enz. werden van de nationale banden bevrijd en als cultuurgoederen der menschheid beschouwd. En wat hare vrucht voor de toekomst betreft, zij het genoeg op te merken, dat het Hellenisme de volken voorbereidde voor het Christendom en de grondslagen legde voor onze moderne cultuur; want deze cultuur is product van de samenwerking van Oosten en Westen, van het Semitische en het Arische ras.

De derde verandering, welke de nieuwere tijd in de opvatting der klassieke oudheid bracht, betreft de motieven, welke tot hare studie nopen moeten. Het oudere en het jongere Humanisme beschouwden de klassieke oudheid als een eenig, hoogstaand, onovertrefbaar voorbeeld, dat nagevolgd moest worden door allen, die op ware beschaving prijs stelden; ze hielden de studie van deze oudheid dan ook voor het eenig ware middel van opvoeding tot humaniteit. Het Neohumanisme dacht daarbij vooral aan de Attische oudheid, welke in de vijfde en vierde eeuw vóór Christus, inzonderheid in Athene, haar hoogsten bloei had bereikt; en deze kleine Grieksche wereld beschouwde zij als het verloren paradijs, als een ideaal van louter reinheid en schoonheid, als een steeds te bewonderen en na te volgen model van echte humaniteit. Men schreef zooals Wendland zegt, aan het Atticisme eene kanonische en normatieve waarde toe als aan het Oude Testament.

Maar ook dit classicistische dogma van het Grieksche cultuur-ideaal is voor de critiek bezweken en algemeen prijsgegeven. In het voorbijgaan zij opgemerkt, dat het ideaal der oude Humanisten, het zuiver spreken en schrijven van Ciceroniaansch Latijn, voor ons niet meer gelden kan. Men kan het betreuren, dat het Latijn niet meer de taal der wetenschap, van hare beoefenaars en van hare scholen is, want het ontbreken van eene gemeenschappelijke taal op dit gebied is een groot gemis. Maar er valt niet aan te denken, om aan het Latijn de plaats te hergeven, welke het vroeger in de wetenschap innam. Men zou het tegenwoordig gymnasium dan weer moeten omzetten in eene Latijnsche school, zooals die vroeger bestond, waarin het meeste aantal uren aan het Latijn werd besteed en alle andere vakken te kort kwamen; en men zou jonge mannen opvoeden, die volslagen vreemdelingen waren in hun eigen tijd. [1]) Maar ook het ideaal van het jongere Humanisme heeft voor ons zijne

[1]) De Heer de Marez Oyens pleitte in de Eerste Kamer, 7 Febr. 1911 (Handel. bl. 372), voor het herstel van zulk eene oude Latijnsche school, met 20 uren 's weeks voor Latijn, en voorts alleen Nederl. en Gesch., zonder moderne talen.

aantrekkingskracht verloren. Het berustte immers meer op phantasie dan op werkelijkheid; historisch onderzoek stelde in het licht, dat de Grieksche cultuur, ook in de Attische periode, lang niet zulk eene eenheid en harmonie vertoonde, als bijv. Schiller er aan toekende; ook het Grieksche leven kende zijn twijfel en strijd, zijn leed en ellende. Maar bovenal, wij leven in een anderen tijd; de klassieke oudheid is door de moderne cultuur, die zoo veelszins op andere grondslagen rust en andere elementen bevat, zoover van ons af komen te staan, dat wij den samenhang van onze cultuur met die der oudheid nauwelijks meer gevoelen; zij is zoo diep in het verleden komen te liggen, dat wij ze ons niet meer tot voorbeeld kunnen stellen. Niet de Middeleeuwen zoozeer, maar de nieuwere tijd, die met de vijftiende eeuw begint, heeft tusschen haar en ons eene diepe kloof gegraven.

Zoo staan wij tegenwoordig voor het opmerkelijk verschijnsel, dat in denzelfden tijd, waarin de klassieke *studie* een uitgebreidheid en belangrijkheid heeft verkregen als nimmer te voren, de motieven voor de klassieke *opleiding* verzwakt en verouderd zijn. Toch staat het een met het ander in nauw verband. De classicistische opvatting van de studie der Grieksch-Romeinsche oudheid is onhoudbaar gebleken, en heeft voor de universalistische, cultuur-historische beschouwing plaats gemaakt, welke met de psychologische en de comparatieve methode arbeidt. Nooit is de beteekenis van de klassieke oudheid voor onze beschaving zoo goed ingezien als in den tegenwoordigen tijd; behalve in het Christendom, zijn daar de wortelen te vinden van heel onze cultuur. De klassieke oudheid behoudt dus voor ons niet eene louter historische waarde, zooals de geschiedenis van China of Japan; maar zij heeft eene cultuur-historische beteekenis; en in dit opzicht is de studie dier oudheid thans zelfs noodzakelijker en belangrijker geworden dan ooit. Maar deze moderne beschouwing brengt dan ook mede, dat de vroegere motieven voor hare beoefening, wijl verouderd, door andere vervangen moeten worden; dat zelfs heel de studie der klassieke oudheid aan de universiteit, de opleiding van de toekomstige leeraren van het gymnasium, en het klassieke onderwijs op dat gymnasium eene groote verandering moeten ondergaan. [1])

Het gymnasium werd echter niet alleen tot hervorming genoodzaakt

[1]) De klassieke oudheid in het Gymnasiaal Onderwijs. Rapport in opdracht van het Genootschap van Leeraren aan Nederl. gymnasiën, samengesteld door J. W. Bierma, H. Bolkesteyn, E. H. Renkema, J. van IJzeren. Leiden, Sijthoff 1916. Vergelijk ook de bespreking van dit werk door C. R. de Klerk in het Algem. Handelsblad van 4 Aug. 1916 Ochtendbl., en voorts ook de openingsrede van Prof. Vogelsang tot het achtste Nederl. Philologencongres en de rede van Dr. H. Cannegieter over Taalwetenschap in het Taalonderwijs, Handelingen van dat congres te Utrecht 25—27 April 1916. Leiden, Sijthoff, bl. 1—12 en bl. 249—266.

door de ontwikkeling en uitbreiding der klassieke philologie, maar het kwam nog meer in gedrang door de moderne cultuur, welke sedert de vijftiende eeuw opkwam en hoe langer hoe sterker het leven beheerschen ging. Voor het ontstaan dezer nieuwere cultuur komen vooral drie factoren in aanmerking.

De eerste plaats wordt onder deze ingenomen door de ontwaking van het natuurgevoel in de Middeleeuwen. Zooals boven reeds werd opgemerkt, was de Renaissance in ruimeren zin eene reactie van de persoonlijkheid, die zichzelve weer voelen gaat, tegen de macht, die haar van buiten onderdrukt. Toen deze persoonlijkheid tot ontwaking kwam en de oogen opsloeg, toen zag ze overal een andere wereld, dan die ze tot dusver door kerk en traditie had leeren kennen; zij zag eene andere wereld voor zich opgaan in de klassieke oudheid, in de Schrift en ook in de natuur. De natuur werd in de Middeleeuwsche wereldbeschouwing geminacht; ze werd beoordeeld als iets onheiligs, als het gebied van het booze, als woon- en werkplaats van dæmonische machten. Het veiligst ging, wie haar ontvlood en al het natuurlijke onderdrukte, kastijdde en doodde. Maar nu kwam het subject tot bezinning; het kwam tot besef van zijn eigen innerlijk leven, het vond zijn eigen ziel terug, en daarmede ook de ziel in de natuur. En toen het zoo de natuur weer zag, van aangezicht tot aangezicht, bevrijd van den bril van het ascetisme, toen werd het aangegrepen door eene diepe ontroering. Want die natuur was nog iets anders dan een werkplaats der dæmonen, ze was eene openbaring van goddelijke heerlijkheid, een schouwtooneel van Gods scheppende en alles doordringende kracht. En in de ziel ontwaakte een diep heimwee naar de natuur, een innig verlangen om haar te kennen en te doorgronden.

Maar deze liefde tot de natuur droeg in den aanvang een eigenaardig karakter. Als zij zich bijv. bij Franciscus van Assisi openbaart, is zij door en door religieus; in zijn lof der schepselen voelt hij zich aan alle creaturen verwant, spreekt hij van broeder zon en zuster maan, van broeder vuur en zuster water, en wekt ze allen te zamen op, om met hem den Allerhoogste te loven. En deze eigenaardigheid blijft de ontwaakte natuurliefde langen tijd kenmerken. Men wilde de natuur leeren kennen en doordringen in hare geheimen, maar men leefde in de gedachte, dat ze niet te kennen was uit de boeken, zooals de scholastiek meende, maar alleen door onmiddellijk medeleven, door het innigst medegevoel. Wereld en mensch waren immers elkander verwant; gene was de makro-, deze de mikrokosmos; in beide woonde en werkte dezelfde goddelijke kracht. De immanentie Gods, die in de ziel werd genoten, leidde tot de belijdenis zijner immanentie in de wereld. God

is niet verre maar nabij, dat is de toon, die uit dien tijd in de mystiek, in de natuurphilosophie en in de medische wetenschap ons tegenklinkt. En zoo riepen mannen als Mirandola, Reuchlin, Cusanus, Cardanus, Nettesheim, Paracelsus enz. de Neopythagoreische getallensymboliek, de Neoplatonische mystiek, de philosophie van Averroes en de Kabbala, de astrologie, de magie en de alchymie te hulp, om de geheimen der natuur te ontraadselen. Goddelijke verlichting alleen ontdekt de verborgenheden der natuur.

Deze mystische natuurphilosophie is voor het opkomen der moderne cultuur van groote beteekenis geweest. Niet alleen in dien zin, dat gedurende langen tijd aan eene tegenstelling en strijd tusschen natuurwetenschap en theologie niet gedacht werd. Maar evenals bij de Jonische wijsgeeren de natuurwetenschap geboren werd uit de Orphische mystiek, zoo kwam in den nieuwen tijd de natuurwetenschap wederom op uit de mystiek der Middeleeuwen [1]). Uit haar kwam de poging voort, om de wereld naar analogie van den mensch zelf als eene bezielde eenheid, als een levend organisme te begrijpen. Niet mechanisch en materialistisch, maar dynamisch wilden de bovengenoemde denkers de wereld verklaren, als eene voortgaande ontwikkeling van het natuurleven, dat soms pantheistisch met het goddelijk leven vereenzelvigd werd. Maar de zucht tot kennis der natuur dreef toch, op hoe naïeve en onbeholpen wijze dan ook, tot onderzoek en proefneming uit. En deze zijn aan de latere natuurwetenschap ten goede gekomen. De alchymie bereidde de chemie voor, de astrologie ging vooraf aan de astronomie, de getallensymboliek was bevorderlijk aan de mathematische methode, evenals beeld- en beeldhouwkunst op hare beurt de behoefte deden ontstaan aan anatomie en mechanica. Opmerkelijk is dan ook, dat de meeste bovengenoemde geleerden met allerlei vreemde phantasieën diepe en gezonde oordeelen verbinden: Cusanus bijv. was een scholasticus en mysticus, maar hield zich ook met mathematischen en natuurwetenschappelijken arbeid bezig. En Leonardo da Vinci was een kunstenaar, maar tevens een der grondleggers van de nieuwere natuurwetenschap.

Een tweede factor van beteekenis voor het ontstaan der moderne cultuur was dan ook het vinden en toepassen van eene strengere methode en in verband daarmede, eene andere opvatting van waarde en doel der wetenschap. Dat alle kennis des verstands met de zinnelijke waarneming begint, was aan de scholastiek volkomen bekend; maar deze waarheid bleef al te zeer theorie, ze werd niet toegepast in de practijk,

[1]) Karl Joël, Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik, Basel 1903.

omdat alle kennis, naar men meende, in de boeken begrepen was en andere wetenschappelijke hulpmiddelen ontbraken. Toch had in de dertiende eeuw Roger Bacon waarneming en ervaring reeds aangewezen als den waren weg tot wetenschap, en anderen drukten later zijn voetspoor. Vooral werden echter van belang de ontdekkingen en uitvindingen, die er van de vijftiende eeuw af in verrassende hoeveelheid plaats hadden; men denke slechts aan de ontdekking van Amerika door Columbus, van den zeeweg naar Indië door Vasco de Gama, aan de eerste reis om de wereld door Magellan; voorts aan de ontdekking van de draaiïng der aarde om haar as door Kopernikus, van den elliptischen omloop der planeten om de zon door Kepler, van de vier trawanten van Jupiter en den ring van Saturnus door Galilei, van de wet der zwaartekracht door Newton; en dan verder aan uitvindingen als die van de boekdrukkunst, het buskruit, het kompas, van optische glazen, thermometer, barometer, brandspiegel, luchtpomp enz. Door dit alles werd de horizon des menschen verwijd, zijne verhouding tot de wereld veranderd, de wetenschap als eene macht erkend, die grooten dienst kon bewijzen in den strijd om het bestaan.

Het was inzonderheid de Engelsche wijsgeer Francis Bacon van Verulam, die deze beteekenis der wetenschap inzag en dienovereenkomstig hare methode trachtte te bepalen. Naar zijne meening bestond de wetenschap tot dusver in een treurigen toestand, en was er dringend eene vernieuwing, eene instauratio magna, van noode. Deze moest negatief daarin bestaan, dat de mensch, die tot kennis wilde komen, eerst alle meegebrachte vooroordeelen moest afleggen. Daaronder verstond Bacon niet alleen allerlei ongegronde en toevallige meeningen, maar eigenlijk ook alle wetenschap, welke de menschheid zich tot dusver meende verworven te hebben. Uit de hoogte zag hij op de ouden neer, die allen wel vaardig in het praten en rijk in woorden, maar arm in zaken waren. De ouden, wier oudheid hun bij velen gezag verleent, dragen ten onrechte dien naam; zij zijn de ouden niet, want zij leefden in een tijd, toen de wereld veel jonger en de wetenschap nog pas in wording was; maar de ware ouden zijn de thans levenden, die eene eeuwenlange ervaring achter den rug hebben en staan op de schouders van het voorgeslacht.

Als de mensch nu op deze wijze alle vooroordeelen heeft afgelegd, moet hij zelf objectief gaan waarnemen en experimenteeren, m. a. w. de inductieve methode gaan toepassen. Hij moet de dingen niet uit de boeken bestudeeren, en ook niet door de theologie of andere speculaties zich laten leiden, want de theologie behoort in de wetenschap niet thuis en is zuiver eene zaak des geloofs. Maar hij moet de dingen

zelve onder de oogen zien en aan hen zelve vragen, wat ze zijn. Er is geen baat te vinden bij hen, wier element het woord is, die zich vermaken in dialectische spitsvondigheden en al hun wijsheid uit boeken putten. Tot vaste en zekere kennis kunnen wij alleen komen in den weg van zuivere ervaring, mera experientia, in den weg van onbevangen waarneming en nauwkeurig experiment. Wij moeten in gehoorzaamheid ons neerzetten aan de voeten der natuur en in ontvankelijkheid aan de kinderen gelijk worden.

De kennis, welke wij naar deze methode verwerven, zal niet alleen zeker en betrouwbaar zijn, maar ook nuttig en vruchtbaar. Bacon leefde in eene periode van groote ontdekkingen, en was opgetogen over de uitvindingen van zijn tijd. Onder den indruk van deze veroveringen der wetenschap, droeg hij van haar eene gansch andere opvatting voor, dan die tot zijne dagen gegolden had. Het weten heeft bij Bacon niet het doel in zichzelf, en wordt niet om zichzelf beoefend; het heeft zijn doel in het leven. Wetenschap is voor hem het zekerste en krachtigste middel tot verkrijging van macht; kennis is macht. Iemand kan zooveel, als hij weet. Wij kunnen de dingen alleen beheerschen, als wij ze kennen. De vroegere wetenschap was onvruchtbaar als de nonnen, omdat zij buiten het leven stond en in de cel van den monnik beoefend werd. Maar de echte wetenschap, die van nu voortaan beoefend zal worden, neemt haar standpunt midden in de realiteit van het leven en is daarom ook voor het leven vruchtbaar. Niet in den platten egoïstischen zin, alsof zij aan ieder, die haar beoefent, allerlei voordeel in den schoot werpt, maar wel in deze andere en hoogere beteekenis, dat zij in haar geheel het menschelijk leven door uitvindingen verrijkt en aan het welzijn der menschheid bevorderlijk is.

Op deze wijze riep Bacon de menschen van de boeken naar de werkelijkheid, van de woorden tot de zaken, van het verbalisme tot het realisme terug. Hij bracht daardoor een machtigen omkeer in het denken en streven der Europeesche menschheid teweeg. Tot dusver was de blik achterwaarts gewend geweest. Het Christelijk Europa hield het oog naar het verleden gericht, naar apostelen en profeten, naar kerkvaders en scholastici; en zelfs de humanisten, hoezeer van eigen waarde overtuigd, zagen bewonderend naar de klassieken als hunne modellen op. De 16de eeuw was het tijdperk van Reformatie en Humanisme. Maar met Bacon, en ook, schoon op andere wijze met Cartesius, kwam er verandering. Niet achter maar vóór zich zochten zij het paradijs, den gelukstaat der menschheid. De ouden mochten de aanvangers der wetenschap zijn, zij waren hare voltooiers niet; zij moesten dus niet nagevolgd, maar voorbijgestreefd en overtroffen worden. Er

moest eene nieuwe wetenschap komen, die naar de streng empirisch-experimenteele methode beoefend, door kennis macht verwierf en den mensch de heerschappij schonk over de natuur. Zoo kwam in de 17de en 18de eeuw door mannen als Kopernikus, Kepler, Galilei, Cartesius, en vooral Newton de natuurwetenschap op den voorgrond te staan; en deze ontwikkelde zich, wat de anorganische natuur betreft, tot eene mechanisch-causale natuurbeschouwing, die alle metaphysica en teleologie terzijde stelde en alle verschijnselen verklaren wilde uit stoot en tegenstoot en ten slotte uit de eene, allesbeheerschende wet der zwaartekracht. Het deïsme nam voor den aanvang der beweging nog de werking van een Schepper aan en trachtte bij den mensch nog de zelfstandigheid en onsterfelijkheid der ziel te handhaven; maar het materialisme trachtte ook den mensch zelf als eene machine te begrijpen, en breidde zijne heerschappij steeds verder uit, totdat tegen het einde der vorige eeuw reactie intrad en de dynamische wereldbeschouwing weder bij vele denkers ingang vond.

Als derde factor dient de ontwikkeling der maatschappij genoemd te worden. Evenals de wetenschappen zich in den nieuweren tijd langzamerhand losmaakten van theologie en philosophie, zoo onttrok ook de maatschappij zich steeds meer aan de hoede van kerk en van Staat. Ze kreeg een eigen bestaan en ging een eigen leven leiden. Door handel, nijverheid en wereldverkeer, door machine- en fabriekwezen namen de beroepen en bedrijven voortdurend in aantal toe, maar stegen ook de vereischten steeds hooger, welke voor de uitoefening daarvan gesteld werden. De maatschappij kreeg, naarmate zij zich ontwikkelde, hoe langer hoe meer behoefte aan onderricht en opleiding. Pædagogen van naam, als Ratichius, Comenius, Locke, Rousseau, zagen die behoeften in en droegen eene andere theorie van de opvoeding voor. De oude methode van onderwijs en opvoeding had toch vooral ten doel, om den leerling de in het verleden verworven kennis eigen te maken en hem dan in een der bestaande gilden voor wetenschap, kunst of handwerk in te lijven. Deze methode was goed in haar tijd, maar deugt thans niet meer; zij overlaadde het geheugen, maar liet het oordeel onontwikkeld; zij kweekte geleerde, maar geen wijze, gehoorzame, maar geen zelfstandige menschen; zij bereidde voor de school, maar niet voor het leven voor. Thans echter is eene andere opvoeding van noode; eene opvoeding, die aan de natuur hare methode ontleent, die niet in de oudheid, maar in het heden positie neemt, en die zich ten doel stelt, om den mensch te vormen tot een zelfstandig wezen, met eigen gedachte en oordeel, tot een nuttig, bruikbaar lid der maatschappij.

Deze realistische richting in de pædagogiek plaatste zich dus met

beide voeten in het heden; achtte de stof, die dit heden bood, voor onderwijs en opvoeding voldoende, en hield ernstig rekening met de behoeften der moderne maatschappij. Deze behoeften concentreerden zich daarin, dat er scholen moesten komen, die in tegenstelling met de voor de geleerde beroepen bestaande humanistische inrichtingen van onderwijs, kennis en vaardigheid in de realia verschaften en opleidden tot de verschillende beroepen in de maatschappij. Zulk eene school werd het eerst in de pietistische kringen opgericht. Gedreven door medelijden met de verwaarloosde jeugd, gaf Christogh Semler te Halle in 1705 zijne *Nützliche Vorschläge von Aufrichtung einer mathematischen Handwerkschule* uit, en toonde daarin aan, dat de handwerkstand de grondslag is, die de beide andere standen (in kerk en Staat) draagt, en dat deze in de toekomst eene bepaalde opleiding op eene door hem zoogenoemde mathematische und mechanische Realschule dringend noodig heeft. Semler vond voor zijn denkbeeld bij velen sympathie en richtte in 1707 (en daarna weer in 1708) zelf eene school op, waar kinderen een uur in de week door modellen onderwezen werden in de inrichting en vervaardiging van uurwerken, oorlogsschepen, kompassen enz. Zeer veel succes had deze inrichting niet, maar tot het einde zijns levens bleef Semler trouw aan zijn principe, dat er naast of zelfs in de plaats van de Verbalschulen Realschulen moesten komen, die de kinderen in „Realitäten" onderwezen en de schooluren voor hen niet tot eene martèling, maar tot een genot zouden maken.

In denzelfden geest stichtte de predikant Johann Julius Hecker, die eerst lector aan het pædagogium van Francke te Halle was geweest, in 1747 te Berlijn eene œconomisch-mathematische Realschule, bestemd voor zulke knapen en jongelingen, die niet voor den geleerden stand, maar voor een beroep in de maatschappij moesten worden opgeleid. Dit voorbeeld vond in tal van steden navolging. De toen gestichte Realschulen waren alle eerst echte vak- of ambachtsscholen; maar onder invloed van Resewitz, Gedike en Spilleke kregen ze allengs een ander karakter; ze hielden op vakscholen te zijn en werden instellingen van onderwijs, die algemeene geestesvorming beoogden, denkkracht en vrijheidszin hadden te ontwikkelen en aan de opvoeding van den burger moesten arbeiden. Zoo kwamen in de 19de eeuw in Duitschland drie scholen van voorbereidend hooger onderwijs naast elkander te staan: het gymnasium met de beide klassieke talen als hoofdvakken, de (Ober) Realschule met voornamelijk wis- en natuurkunde, benevens moderne talen, maar zonder Latijn of Grieksch, en tusschen beide in het sedert 1882 officiëel zoo genoemde Real-gymnasium, met Latijn en de moderne vakken. Toen de beide laatste scholen zich zoo volledig inrichtten, dat

ze evenveel klassen telden als het gymnasium, en als daarmede gelijkwaardig konden worden aangemerkt, toen begon de strijd over de gelijke rechten, die langen tijd en niet zonder heftigheid werd gevoerd. Maar bij eene ministeriëele beschikking van 7 Dec. 1870 ontvingen de abiturienten van eene Realschule der eerste klasse het recht, om in de philosophische faculteit te studeeren en examens af te leggen in de mathematica, de natuur-wetenschappen en de moderne talen. Bij Keizerlijk besluit van 26 Nov. 1900 werden de drie inrichtingen als van gelijken rechte erkend; het humanistisch gymnasium verloor al zijne privilegiën, behalve alleen voor de theologie. En ook aan dit laatste voorrecht werd onlangs van Overheidswege een einde gemaakt. [1])

Ofschoon de schoolwet van 1857 hier te lande ook reeds eene erkenning en regeling van het meer uitgebreid lager onderwijs bevatte, werd daarmede toch in de steeds stijgende behoeften der maatschappij aan ontwikkeling volstrekt niet afdoende voorzien. Inzonderheid werden die behoeften gevoeld in de kringen der zoogenaamde nijvere burgerij, die eenerzijds niet tot den werkmansstand behoorde en met lager onderwijs kon volstaan, en anderzijds ook niet voor eene wetenschappelijke loopbaan bestemd was. Dit deel der bevolking had niet alleen vakkennis van noode, welke men in dien tijd nog ten deele in de werkplaats kon opdoen, maar gevoelde ook behoefte aan eene veel breedere theoretische ontwikkeling, dan lager en uitgebreid lager onderwijs konden geven. Het was Minister Thorbecke, die in deze leemten trachtte te voorzien door de wet op het Middelbaar onderwijs van 2 Mei 1863. Maar de hoogere burgerscholen, die krachtens deze wet door Rijk of gemeenten in de voornaamste steden van ons land werden opgericht, zijn in hare ontwikkeling hoe langer hoe verder afgeweken van de bedoeling, waarmede zij aanvankelijk in het leven werden geroepen. Thorbecke omschreef middelbaar onderwijs als dat onderwijs, dat de vorming ten doel had van de talrijke burgerij, welke, het lager onderwijs te boven, meer in het bijzonder tracht naar voorbereiding voor de onderscheidene bedrijven van de nijvere maatschappij. De lagere school had beschaafden, de hoogeschool had geleerden, en de middelbare school had nijveren te vormen. Aan deze bedoeling hebben de hoogere burgerscholen niet of in geringe mate beantwoord. Inplaats van eindonderwijs te geven aan de nijvere klasse in de maatschappij, zijn ze meer en meer geworden inrichtingen van voorbereidend hooger onderwijs, die de leerlingen bekwaam maken voor

[1]) Vergelijk breeder over deze ontwikkeling van het voorbereidend hooger onderwijs in Duitschland, Prof. H. Burger, Klassiek en Modern opgeleiden voor de poort der Hoogeschool. Amsterdam, van Rossen 1910 bl. 340, en over die in andere landen, ib. bl. 42 v.

de studie aan de universiteit voor arts, tandarts, apotheker, en vooral voor de studie aan de Technische hoogeschool te Delft, de Kon. Militaire Akademie te Breda, de Rijks-veeartsenijschool te Utrecht, de Rijks-hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen, de Nederlandsche Handelshoogeschool te Rotterdam enz.

Toen de hoogere burgerscholen zich ongemerkt en geleidelijk in eene gansch andere richting ontwikkelden, dan daarmede in den aanvang bedoeld was, kwamen zij van zelf als concurrenten naast de gymnasia te staan, en kon de strijd tusschen deze beide inrichtingen om gelijke rechten niet uitblijven. De strijd nam al spoedig een aanvang; hij dateert reeds van het jaar 1877 en duurt thans reeds veertig jaren. Van tijd tot tijd werden er adressen bij de Regeering ingediend, o.a. door de faculteiten voor wis- en natuurkunde en door de Maatschappij van Geneeskunst, om aan de hoogere burgerschool dezelfde rechten toe te kennen als aan het gymnasium, althans wat de toelating tot de akademische examens en tot de promotie in de faculteiten van wis- en natuurkunde en van geneeskunde betreft. Bij de behandeling van de wijziging en aanvulling der wet tot regeling van het hooger onderwijs onder het Ministerie-Kuyper maakte de Heer De Savornin Lohman van de gelegenheid gebruik, om een amendement in te dienen, waarbij aan de gediplomeerde leerlingen der hoogere burgerschool dit recht werd verleend. Minister Kuyper gaf daarop ten antwoord, dat hij zulk een amendement thans niet aanvaarden kon, wijl hij eene zoo gewichtige quæstie als de klassieke opleiding niet incidenteel tot eene beslissing kon laten brengen. Maar daarbij legde hij tevens de verklaring af, dat hij geen absoluut voorstander was van de klassieke opleiding voor alle aanstaande studenten en deze volstrekt niet verplichtend zou willen stellen voor ieder, die toegang begeerde tot de universiteit. [1])

Sedert nam de actie voor gelijkstelling van hoogere burgerschool en gymnasium toe in kracht. In 1916 werd er te Groningen eene beweging op touw gezet, om eene nationale vereeniging op te richten tot het verkrijgen van wettelijke gelijkstelling van klassieke en niet-klassieke opleiding voor de studie in alle faculteiten. Dit plan won terstond veel sympathie; de Vereeniging kwam tot stand en benoemde Mr. J. Limburg tot haar voorzitter; en deze diende als kamerlid met de Heeren Albarda, Bongaerts, De Savornin Lohman, Van de Velde, Visser van IJzendoorn en IJzerman den 16den Febr. 1917 een voorstel bij de Tweede Kamer in, daartoe strekkende, dat aan de getuigschriften van met goed gevolg afgelegd eind-examen van de hoogere burgerscholen

[1]) Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal 8 Maart 1904, bl. 1490 v.

met vijfjarigen cursus en aan de door de wet daarmede gelijkgestelde examens de bevoegdheid werd verbonden tot het afleggen der examens in de faculteiten der geneeskunde en der wis- en natuurkunde. Dit voorstel vond in de Kamer reeds terstond eene welwillende ontvangst; de Minister van Binnenlandsche Zaken liet zelfs, blijkens de Memorie van Antwoord op het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer inzake de Staatsbegrooting voor 1917, zijn vroeger standpunt varen en betuigde er instemming mede; buiten de Kamer werd het voorstel in eene menigte van adressen aanbevolen, die werden ingediend door de beide afdeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, de Curatoren en den Senaat der Stadsuniversiteit te Amsterdam, de Senaten der Rijksuniversiteiten te Leiden, Utrecht en Groningen en van de Technische Hoogeschool te Delft enz.; den 4den Mei 1917 werd het voorstel in de Tweede Kamer met 49 tegen 17 stemmen, en den 31sten Aug. 1917 in de Eerste Kamer zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

De argumenten, vóór het voorstel aangevoerd, waren ook inderdaad van groot gewicht. Zij waren ten eerste aan de onbillijkheid ontleend, welke tegenover abiturienten van de hoogere burgerschool gepleegd wordt, als zij, ofschoon tot de universiteit toegelaten, dezelfde lessen volgende, en even zware examens afleggende als de gepromoveerden van een gymnasium, toch niet tot de akademische examens en de promotie worden toegelaten; wel is waar staat de gelegenheid voor hen open, om een of twee jaar Latijn en Grieksch te studeeren, aan een Staatsexamen zich te onderwerpen en zoo dezelfde rechten als de abiturienten van een gymnasium te verkrijgen; maar deze tusschenintvallende, klassieke studie is kostbaar, tijdroovend en van weinig waarde; het Staatsexamen werd door den Heer Lohman een onzinnig struikelblok genoemd. Ten tweede betroffen zij de belangen der wetenschap, want vele leerlingen van de hoogere burgerschool, van de voorrechten der gymnasiasten aan de universiteit verstoken, gaan naar het buitenland of begeven zich naar de Technische hoogeschool te Delft, en zijn dus buiten de gelegenheid, om, „door het schrijven eener dissertatie, in geregeld verkeer met geschoolde onderzoekers, onder voortdurende beoordeeling en aanvuring het wetenschappelijk denken te leeren richten op eene wel omschreven vraag, gegevens en gedachten in hunne beteekenis voor de oplossing ervan te overwegen en te ordenen, en de bij het eigen onderzoek verkregen uitkomsten in eene uitgewerkte verhandeling te ontwikkelen, dat is in één woord, om zelf te leeren, hoe wetenschap gemaakt wordt." En ten derde golden zij de belangen van de Nederlandsche nijverheid in het algemeen en van de scheikundige nijverheid in het bijzonder, want vooral sedert 1914 neemt

de vraag naar goed onderlegde scheikundigen in buitengewone mate, zoo hier als in het buitenland, toe; wijl dezen in de eerste jaren niet uit de oorlogvoerende landen betrokken kunnen worden, is het dringend noodig, dat Nederland zelf in dit tekort voorzie, en niet alleen in dit tekort, maar ook in dat aan botanici, zoölogen, geologen enz.

Maar hoe gewichtig al deze argumenten ook mochten zijn, bij vele voorstanders overwoog toch nog een ander, meer principiëel belang. Dat blijkt daaruit reeds, dat het voorstel- Limburg c. s. maar een eerste stap is op den weg, die naar algeheele gelijkstelling van hoogere burgerschool en gymnasium leidt. Toen de Ineenschakelingscommissie haar rapport samenstelde, bleek, dat verscheidene leden van de adviseerende commissie klassieke en niet-klassieke studie voor *alle* faculteiten gelijk wilden stellen; en in de Ineenschakelingscommissie verklaarde eene minderheid, bestaande uit de Heeren Drucker, Hubrecht en Symons daarmede hare instemming [1]). Bij de behandeling van de Staatsbegrooting voor het jaar 1916 sprak de Heer Visser van IJzendoorn in de Tweede Kamer den wensch uit, dat de gediplomeerden van de hoogere burgerscholen ook toegelaten zouden worden tot de akademische examens en de promotie in de juridische faculteit. De bovengenoemde, in 1916 opgerichte Nationale Vereeniging streeft naar wettelijke gelijkstelling van klassieke en niet-klassieke opleiding voor de studie in *alle* faculteiten en in *welk* vak ook; en Prof Hamburger in Groningen liet zich in denzelfden geest uit en verheugde zich, dat het voorstel-Limburg alvast een bres schoot in den muur, die de hoogere burgerschool van de universiteit scheidt. [2])

Voorts is opmerkelijk, dat vele voorstanders van het voorstel-Limburg, die over de achteruitzetting van de gediplomeerde leerlingen der hoogere burgerschool klaagden, heel weinig gevoelden van de onbillijkheid, waaraan dit voorstel zich tegenover de leerlingen van het gymnasium schuldig maakt. En deze is toch waarlijk niet gering; de hoogere burgerschool wordt door de aanneming van dit voorstel niet met het gymnasium gelijk, maar daarboven gesteld. Immers de gepromoveerden van eene hoogere burgerschool winnen terstond één jaar studie, wijl de hoogere burgerschool vijf, en het gymnasium zes klassen telt. Voorts, als de leerlingen, die het diploma van eene hoogere burgerschool verwierven, toch nog toelating wenschten tot de akademische examens en de promotie in de faculteiten van wis- en natuurkunde en van geneeskunde, moesten zij tot dusver Latijn en Grieksch gaanst udeeren en het Staats-

[1]) Rapport I 825 v.
[2]) Hamburger. Herziening van ons voorbereidend Hooger Onderwijs, Groningen. Wolters 1917.

examen afleggen; thans zijn ze van deze aparte studie geheel en in eens ontslagen. En eindelijk hebben zij als medici nog het voordeel, dat zij, op de hoogere burgerschool beter voorbereid, in den regel aan de universiteit het eerste natuurkundig examen in één jaar kunnen afleggen, terwijl de leerlingen van het gymnasium daarvoor dikwerf twee jaren noodig hebben. Het gymnasium komt dus door het voorstel-Limburg in vele opzichten bij de hoogere burgerschool achter te staan; en de vrees is niet ongegrond, dat het gymnasium alle leerlingen der B-afdeeling allengs verliezen zal.

En dan in de derde plaats — het is algemeen bekend, dat vele geleerden in den tegenwoordigen tijd, liefst zoo spoedig mogelijk alle klassieke opleiding afgeschaft willen zien. Onder de wis- en natuurkundigen en evenzoo onder de geneeskundigen zijn er thans nog velen, die haar zelf genoten en ze op prijs stellen. Maar hun aantal neemt van jaar tot jaar af, en steeds grooter wordt het getal van hen, die van oordeel zijn, dat de klassieke opleiding haar tijd heeft gehad, en in elk geval boven de niet-klassieke, realistische opleiding in niets de voorkeur verdient. Billijkheidshalve dient erkend, dat zoowel binnen als buiten de muren door overdrijving gezondigd wordt. Even minachtend als natuurkundigen soms op de klassieke studie, zagen en zien nog vele classici op de studie der realia neer. Terwijl een Barthèlemy de St. Hilaire zeide, dat het verlies van Aristoteles voor de wetenschap veel schadelijker zou zijn dan dat van alle nieuwe wijsgeeren, verklaarde Cobden, dat één nummer van de Times meer leerde dan de geheele Thucydides. Daar zijn er, die meenen, dat de tegenwoordige cultuur aan zichzelve volkomen genoeg heeft, en ook voor de inleiding in de wetenschap van haar veel meer dan van de oudheid verwachten. En deze opvatting hangt ten nauwste saam met de boven geschetste verandering, die in de idee der wetenschap heeft plaats gegrepen. Terwijl vroeger de gedachte heerschte, dat de wetenschap om zichzelve, of liever ter wille van de waarheid moest beoefend worden — weten is per causas scire, scientia est intelligibilium, — vond sedert Bacon, en dan verder sedert het criticisme van Kant, het positivisme van Comte en het agnosticisme van Spencer, de meening ingang, dat nuttigheid de grondslag van alle weten is, dat kennis macht is, dat de wetenschap uit en om het leven is [1]). De idealistische opvatting maakte voor de biologische, de pragmatistische, de realistische plaats.

[1]) Verg. de rede van Prof. Zwaardemaker over de jongste gestalte der physiologie, aangehaald door Dr. J. W. Moll. De idee der universiteit in haar toekomstige ontwikkeling. Groningen, Wolters 1910 bl. 11. Ook Prof. H. Burger, Middelbaar Onderwijs en Universiteit 1913.

Nu behooren wij aan deze laatste opvatting alle recht te laten wedervaren. In het algemeen is het waar, dat de wetenschap in haar tegenwoordigen staat uit den nood des levens geboren is en daarvan in alle hare deelen, medische, juridische vakken enz., den stempel draagt. Vooral springt dit karakter sterk in het oog, sedert de nieuwere natuur-wetenschap is opgekomen en den mensch eene heerschappij over de krachten der natuur heeft geschonken, die ons voortdurend verbaast en elken dag zich nog uitbreidt. Deze natuurstudie had in de laatste eeuw zooveel invloed op wetenschap en maatschappij, dat ze door niemand meer als eene quantité negligeable kan worden beschouwd; de hartstochtelijkste vereerder der oudheid moet met haar rekening houden. De moderne cultuur, waarin deze natuurwetenschap de eerste plaats bekleedt, bevat dan ook zoovele elementen, die kunnen inleiden tot de wetenschap, dat niemand haar propædeutische waarde loochenen kan. Niet alleen zijn er in en buiten ons vaderland tal van geleerden, die, schoon nooit eene klassieke opleiding genoten hebbende, toch genoemd mogen worden onder de corypheën der wetenschap [1]); maar ook de hoogere burgerschool heeft door eene jarenlange geschiedenis haar bestaansrecht als propædeuse voor tal van wetenschappen bewezen. Er valt inderdaad niet veel in te brengen tegen wat het Genootschap ter bevordering van Natuur-, Genees- en Heelkunde te Amsterdam in haar adres aan de Tweede Kamer zegt, dat de beoefening der moderne talen, de studie van de natuur en van het leven in zijne oneindige verscheidenheid evenzoo fijne beschaving en smaak verleenen als de klassieke talen, en dat alzoo eene voorbereiding langs dezen weg geschiktheid voor wetenschappelijke vorming en zelfstandige studie waarborgt. Ook van Christelijke zijde bestaat hiertegen geen bezwaar, omdat ook de klassieken met oordeel des onderscheids gelezen moeten worden; de beoefenaars der humaniora even eenzijdig kunnen zijn als die der realia; en de nieuwere natuurwetenschap zich meer en meer aan het materialisme ontworsteld heeft. De hoogere burgerschool won in de laatste jaren voortdurend ook in Christelijke kringen aan sympathie.

Desniettemin, er blijft verschil, verschil in waardeering van het verleden en het heden, verschil in de opvatting van de wetenschap, verschil tot op zekere hoogte in wereld- en levensbeschouwing. Maar als het verschil

[1]) Prof. Burger berekende, dat van de 105 hoogleeraren en lectoren in de beide faculteiten van genees- en van wis- en natuurkunde aan de vier Overheidshoogescholen 26 eene klassieke en 73 eene moderne opleiding hadden genoten; van deze laatsten bezaten 49 het einddiploma van de hoogere burgerschool, zie zijn Middelbaar Onderwijs en Universiteit, Amsterdam 1913 bl. 18 en verder zijn Klassiek en Modern opgeleiden voor de poort der Hoogeschool, Amsterdam 1910 bl. 29 v.

zoo diep gaat, dan kan het ook door de Regeering niet worden uitgemaakt; dan blijft er niets anders over, dan dat beide richtingen in de maatschappij worstelen met elkaar, en dat de toekomst uitmake, welke voorbereiding voor de beoefening der wetenschap de beste is, die, welke het gymnasium of die, welke de hoogere burgerschool verschaft. De voorstanders van de klassieke opleiding hebben daarom blijk van vrijzinnigheid gegeven, toen zij niet alleen tegen het voorstel-Limburg zich niet hebben verzet, maar het zelfs op onpartijdige wijze hebben aanbevolen en gesteund.

Maar als de voorstanders van de klassieke opleiding het ernstig met deze meenen en haar ook voor de studie in de wis-, natuur- en geneeskundige wetenschappen de beste propædeuse achten, dan mogen zij niet stil zitten en hebben zij er tegen te waken, dat gelijkstelling van hoogere burgerschool en gymnasium niet al meer in eene wettelijke bevoorrechting van gene overga. Men kan met Dr. Bonebakker in de *Vragen des Tijds* de vrienden der oudheid wel toeroepen: laat ze allen los, de middelmatigen, de geesten met oorkleppen aan, op nut en eigen voordeel gericht. Laat ze allen los, die niet heilbegeerig zijn, in wie niet een beginsel van geestdrift leeft, dat hen doet verlangen te mogen opgroeien in de milde lucht der oudheid. Voor de edelsten van zoovele geslachten onder zoovele volken is zij immers altijd weer geweest, wat het Zuiden in elk najaar is voor den trekvogel: het zonnig vaderland. Maar van de leerlingen, die op het gymnasium komen, is het moeilijk te vergen, dat zij reeds liefde en geestdrift gevoelen voor datgene, wat zij niet kennen. Zij en hunne ouders hebben juist voorlichting noodig, om te weten, welke opleiding de voorkeur verdient. Toen dan ook in Duitschland voor eenigen tijd de Oberrealschule, het gymnasium en het Realgymnasium, ook wat de toelating der gediplomeerden tot de theologische faculteit betreft, gelijk werden gesteld, toen hebben tal van professoren in theologie, rechts- en staatswetenschap, philosophie en philologie, geschiedenis en kunstwetenschap — tezamen 65 in getal — in de Wochenschrift für klassische Philologie van 5 Febr. 1917 eene verklaring gepubliceerd, waarin zij met nadruk uitspraken, dat naar hunne meening het humanistische gymnasium, afgezien van zijne groote, algemeen opvoedende beteekenis, vóór en na de beste voorbereidingsschool voor de studie der geesteswetenschappen bleef.

Maar leeringen wekken, voorbeelden trekken. De beste voorlichting wordt niet door zulk eene verklaring verstrekt, maar door de school zelve, door de degelijkheid van haar onderwijs, de toewijding harer leeraren, de opvoedende kracht, die van haar uitgaat. De aanneming van het voorstel-Limburg heeft de hervorming van het gymnasium urgent gemaakt, maar ze was reeds lang noodzakelijk, en die van de hoogere

burgerschool meteen, welke oorspronkelijk niet als propædeuse bedoeld was, en thans dienovereenkomstig moet gewijzigd worden. Beide inrichtingen hebben hervorming van noode, inzonderheid in betrekking tot de aansluiting aan het lager onderwijs, inzake eene betere regeling van de bevoegdheden der leeraren, zoodat, althans in de lagere klassen, vakleeraren door klasseleeraren vervangen worden [1]); en vooral ook ten opzichte van eene vereenvoudiging van vakken en examens. [2]) Men behoeft op school niet alles te leeren en op een examen niet alles te weten, wat men in het leven behoeft; het leven zelf is zulk een uitnemende school, dat men er gerust wat aan overlaten kan; en weinig en goed is altijd beter dan veel en slecht.

Wat speciaal de hervorming van het gymnasium aangaat — deze is zeker ook tegengehouden door het gebrek aan overeenstemming, dat daarover sedert jaren onder de deskundigen bestond. Er was onder hen verschil van gevoelen over algeheele afschaffing of vereenvoudiging van het Grieksch, over de te lezen schrijvers [3]), over afschaffing van de wiskunde voor de A-leerlingen, althans na de vierde klasse, over de meer of minder radicale splitsing der A- en der B-leerlingen in de vierde of na de vierde of alleen in de zesde klasse, over een vijfjarig gymnasium of eene zesjarige hoogere burgerschool, over het al of niet wenschelijke van aparte uren voor archæologie en aardrijkskunde, over het nut van het onderwijs in de natuurlijke historie in de eerste en tweede klasse en daarna eerst weer voor de B-leerlingen in de vijfde en zesde klasse en evenzoo in de chemie gedurende één uur voor de B-leerlingen in de beide hoogste klassen, over de vereenvoudiging van het eind-examen en over de bijwoning daarvan door gecommitteerden der Regeering.

Maar langzamerhand schijnt er op sommige punten toch meer overeenstemming te komen. Ten eerste ten opzichte van de wenschelijkheid, om aan de leerlingen van gymnasium en hoogere burgerschool in de eerste en tweede klasse volkomen hetzelfde onderwijs te geven, zoodat ze eerst na het tweede jaar (dus op 14 à 15-jarigen leeftijd) behoeven te kiezen, of zij de richting van gymnasium of hoogere burgerschool (die van de A, B of C-afdeeling van een lyceum) zullen inslaan. Ten tweede in betrekking tot de vereenvoudiging van het onderwijs in de klassieke talen (beperking van het aantal uren en van het aantal te lezen

---

[1]) Dit was indertijd ook de wensch van Prof. Naber, Prof. Spruyt, Prof. Boot, Prof. Speijer, Dr van der Meij enz.

[2]) Het eindexamen der hoogere burgerschool loopt over niet minder dan 17 vakken!

[3]) Bijv. alleen Attische schrijvers, of ook auteurs uit den Hellenistischen en Christelijken tijd, zooals het N. Testament, de patres, Lucianus, Plotinus, Thomas à Kempis, verg. Dr Plooy, De litteratuur uit den Romeinschen Keizerstijd op onze gymnasia, Stemmen des Tijds, Mei 1913. C. R. de Klerk in Van Onzen Tijd, April 1916.

schrijvers) en de uitbreiding van het onderwijs in de wis- en natuurkundige wetenschappen. En ten derde inzake de wenschelijkheid, om de splitsing der leerlingen in verschillende afdeelingen tot de zesde klasse uit te stellen, en in deze zesde klasse voor de B-leerlingen de oude talen en voor de A-leerlingen de natuurwetenschappen te laten vervallen. Deze laatste denkbeelden, met warme overtuiging en sterke argumenten door den Rector van het openbaar gymnasium te Arnhem, Dr B. I. Hooykaas en zijne medestanders bepleit, vond in de vergadering van Rectoren en Conrectoren te Utrecht, 3 Nov. j.l., algemeene instemming, zoodat er thans van eene communis opinio gesproken kan worden en — gelijk de Regeeringsvertegenwoordiger aan het einde der vergadering zeide — er tevens op eenvoudige wijze aaneenschakeling tusschen gymnasium en hoogeschool tot stand kan komen zonder wetswijziging. [1]) Het is nu maar te hopen, dat de Regeering de regeling dezer belangrijke zaak spoedig ter hand neme.

Hoeveel er met deze verandering voor het gymnasium ook gewonnen zou zijn, zij is toch in de hervorming van het gymnasium de hoofdzaak niet. Deze betreft den aard, de methode en het doel van het klassieke onderwijs. Zonder vrees voor tegenspraak mag men thans wel uitspreken, dat de eenzijdig grammaticaal-critische richting, die een tijd lang in en buiten ons vaderland heeft geheerscht, aan de liefde voor de klassieke oudheid veel kwaad heeft gedaan. Als men op het gymnasium of aan de universiteit weken en maanden lang Homerus, Plato, Sophocles enz. kan lezen, zonder dat eenige ernstige poging wordt aangewend, om den leerling in te leiden tot de kennis van den persoon en den tijd van de schrijvers, tot den inhoud en de (philosophische, æsthetische, cultuurhistorische of andere) waarde van hunne werken, dan kan men niet verwachten, dat de leerling belangstelling en liefde zal gaan gevoelen voor de klassieke oudheid. Hij kan er zich misschien op dien leeftijd geen voldoende rekenschap van geven, maar hij gevoelt toch de leemten van zulk een onderwijs, en later gaat hij beseffen, hoeveel vruchtbaarder al die uren hadden kunnen geweest zijn voor de ontwikkeling van zijn inzicht en smaak. Gelukkig, dat die tijd voorbij is, en dat de boven geschetste, nieuwe ontwikkeling van de klassieke philologie niet alleen de gelegenheid biedt, maar ook beslist den eisch stelt, om zoowel bij de opleiding van den leeraar aan de universiteit, als bij de opvoeding van den leerling op het gymnasium een anderen weg in te slaan.

---

[1]) Het voorstel, om voor de aanstaande medici de propædeutische *studie* (niet het examen) geheel naar het gymnasium over te brengen, vond minder sympathie. Vergelijk ook het artikel van Prof. Stomps in het Handelsblad, 9 Nov. 1917, Avondbl. Ook de regeling van het examen bij den overgang van de vijfde tot de zesde klasse schijnt niet bevredigend.

De klassieke oudheid is voor ons het ideaal der opvoeding niet meer, en zij zal dat ook nooit meer worden. [1]) Maar de groote cultuurhistorische waarde dier oudheid is nooit zoo goed ingezien als thans; de invloed, die van Israel, en daarnaast van Hellas en Latium, op onze cultuur is uitgegaan, staat ons thans veel helderder voor den geest, dan in de eeuwen, die aan de onze zijn voorafgegaan; zij zijn en zij blijven onze geestelijke voorouders. De studie dier oudheid is daarom niet alleen formeel en praktisch van waarde, voor de ontwikkeling van het denken, het verstaan van Grieksche en Latijnsche termen in onze wetenschappen, het begrijpen van citaten en zinspelingen in onze litteratuur enz.; maar hare onvergankelijke waarde bestaat daarin, dat in die oudheid de grondslagen zijn gelegd van onze gansche hedendaagsche cultuur. In haren bodem wortelen al onze kunsten en wetenschappen, ook, schoon in mindere mate, die wetenschappen, welke op de natuur betrekking hebben. Want verwonderlijk is het, hoe de Grieken in de kunst al die schoonheidsvormen geschapen hebben, waarin ons æsthetisch gevoel nog heden ten dage uitdrukking en bevrediging vindt, en in de wetenschap al die wereld- en levensproblemen hebben beseft en gesteld, waarmede wij ook in dezen tijd nog worstelen in ons hoofd en ons hart. Zij waren daartoe in staat, omdat zij, eenerzijds boven het volksgeloof zich verheffende en strijdende voor de zelfstandigheid van kunst en wetenschap, toch aan den anderen kant beide niet hebben losgemaakt van die religieuze en ethische factoren, welke behooren tot het wezen van den mensch. Te midden van eene droeve werkelijkheid hebben zij het geloof bewaard aan eene wereld van ideeën en normen. En dit idealisme is ook in den tegenwoordigen tijd voor ons onontbeerlijk; het kan door beschavingsgeschiedenis en nieuwe letterkunde niet worden vervangen of vergoed. [2])

Met de handhaving der klassieke opleiding is voorts ook nog een nationaal en een internationaal belang gemoeid. Prof. Hartman heeft eens gezegd, dat ons vaderland ook daarom voor de studie der klassieke oudheid moet ijveren, wijl het dit aan zijn roemrijk verleden verplicht is; het handhaven van het Latijn is eene nationale zaak, omdat wij daarmede iets vasthouden, dat ten allen tijde onze eer en onze roem is geweest. En zeker ligt hier waarheid in; maar grooter gewicht legt nog het internationaal belang in de schaal, waarop Viscount Bryce

[1]) Die Antike soll nicht die Norm, sondern eine belebende Kraft der heutigen Kultur sein, zegt Zielinski, Die Antike und wir. Leipzig, Dieterich 1905 bl. 66. Verg. ook A. Harnack, Die Notwendigkeit der Erhaltung des alten Gymnasiums. Berlin, Weidmann 1904, ook opgenomen in A. Harnack, Aus Wissenschaft und Leben. Giessen, Töpelmann 1911 I bl. 67—92.

[2]) Vergelijk over de waardeering der klassieke oudheid van Christelijk standpunt: Vilmar, Ueber den evang. Religionsunterricht in den Gymnasien. Marburg, Elwert 1888. Kleutgen, Ueber die alten und die neuen Schulen. Munster 1861.

onlangs wederom de aandacht vestigde [1]). De tegenwoordige wereldoorlog vervreemdt volken van elkaar, die krachtens afkomst en geschiedenis, godsdienst en cultuur, bij elkander behooren; en toch schijnt alle eenheid en samenwerking voor een langen, langen tijd, misschien wel voor goed, in vijandschap en haat ten onder te gaan. Naarmate het nationalisme en chauvinisme toeneemt, gaat men immers in Duitschland, Frankrijk, Engeland ijveren voor een eeigene, nationale cultuur en dringt men alwat tot dusver nog gemeenschappelijk was, naar den achtergrond. Daarom is het vasthouden aan en het voortbouwen op die grondslagen, waarop de gansche nieuwere beschaving rust, een zaak van internationaal belang. Indien één ding in deze ernstige tijden noodzakelijk is, dan is het, dat de Christenvolken zich met elkaar verzoenen, de gelederen sluiten en de roepstem ter harte nemen, om hou en trouw het pand te bewaren, dat in godsdienst en cultuur hun toebetrouwd is. Ook in den godsdienst, den Christelijken godsdienst. Want nog onlangs wees de hoogleeraar Eucken te Jena er terecht op [2]), dat de Bijbel, die tot dusver voor godsdienst en kunst een gemeenschappelijken grondslag vormde, hoe langer hoe meer door beide wordt losgelaten. Hoe zullen ze echter ooit weer tot eene macht in de menschheid worden, als ze niet in de Schrift eene innerlijke eenheid bezitten en putten uit ééne gemeenschappelijke bron?

---

[1]) In de Fortnightly Review, April 1917.
[2]) R. Eucken, Die geistesgeschichtliche Bedeutung der Bibel. Leipzig, Kröner 1917.